

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการประเมินผลโครงการพัฒนาชุมชน กรณีโครงการพัฒนาเด็กและครอบครัวในชนบท องค์การอิกอล ของ พรองเทียร์ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่มีผู้ศึกษาไว้ ซึ่งจะเป็นกรอบและแนวทางในการศึกษาได้กล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผลโครงการ
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผลงานพัฒนาชุมชน
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและครอบครัวในกระบวนการพัฒนาชุมชน
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน
- 2.5 ผลงานวิจัยและการประเมินผลที่เกี่ยวข้อง
- 2.6 กรอบความคิดในการวิจัยประเมินผล

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผลโครงการ

2.1.1 ความหมายของการประเมินผลโครงการ

ยูวัลด์ วูนิเวซี (2527:284) ได้กล่าวว่า การประเมินผล หมายถึง การจัดเก็บข้อมูลตามโครงการ ในทุกรูปแบบทุกขั้นตอน ของการดำเนินโครงการเพื่อจะใช้ข้อมูลทุกด้าน มาวิเคราะห์ปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตามโครงการทุกขั้นตอน ซึ่งจะช่วยให้สามารถ จัดข้อขัดข้องและปรับปรุงการดำเนินงานให้ดีขึ้นมีประสิทธิภาพในทุกขั้นตอนต่อไป

อิสสระ นิติทัณฑ์ประภาศ (2527:73) ให้ความหมายการประเมินผลโครงการว่า คือ การวัดผลความก้าวหน้าของโครงการในขณะใดขณะหนึ่งเปรียบเทียบกับเป้าหมาย (target) ที่กำหนดไว้เพื่อประโยชน์ในการปรับปรุงแผนหรือวางแผนในอนาคต

สมพล แสงชัย (2520:3) กล่าวว่า การประเมินผลเป็นการตรวจสอบดูว่า โครงการที่ได้ดำเนินการไปนั้น มีความก้าวหน้าไปแค่ไหน มีปัญหาทางปฏิบัติอย่างไร บรรลุเป้าหมายที่วางไว้หรือไม่ มีผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมอย่างไร หรืออาจกล่าวได้ว่าการประเมินผล คือ

1. การเปรียบเทียบผลการปฏิบัติงานกับแผนที่ตั้งไว้
2. การควบคุมและเร่งรัดการปฏิบัติงานเป็นไปตามแผน
3. การศึกษาปัญหาทางปฏิบัติเพื่อแก้ไขให้เหมาะสม
4. การศึกษาแผนงานที่ได้ดำเนินไปแล้วเพื่อให้ทราบคำตอบสนองความต้องการ

และแก้ไขปัญหามืออยู่อย่างไร

5. ศึกษาผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ ซึ่งอาจเป็นเหตุผลของการวางแผนโครงการต่อไป หรือเป็นข้อมูลสำหรับช่วยในการตัดสินใจของฝ่ายบริหาร

Anderson และ Ball (1987:11) ได้ให้ความหมายในการปฏิบัติของ

การประเมินโครงการว่า เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบ และเป็นระบบที่ใช้ประเมิน (assess) ประสิทธิภาพโดยรวมของการปฏิบัติการตามโครงการเพื่อจะช่วยปรับปรุงการจัดการ การวางแผน การฝึกอบรมของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานกิจกรรมเหล่านี้แสดงถึงความรับผิดชอบต่อ สาธารณชนซึ่งมักจะแสดงนัยของภาระผูกพันบางประการของผู้ใช้เงินต่อเจ้าของเงิน เพื่อให้ข้อมูล ข่าวสารว่าได้ทำอะไรบ้าง ทำไม่จึงทำเช่นนั้น และมีสิ่งใดเกิดขึ้นในขณะเดียวกันก็เป็นการ ส่งเสริมโครงการที่ก่อให้เกิดสิ่งที่มีต่อสังคมด้วย

บุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์ (2526:4-5) กล่าวถึงการประเมินผลว่า หมายถึง กระบวนการที่มุ่งแสดงคำตอบ ที่ว่าโครงการบรรลุผลตามวัตถุประสงค์และ เป้าหมายที่กำหนดไว้ แต่ต้นหรือไม่ระดับใด จัดเป็นการประเมินผลลัพธ์และผลกระทบ ส่วนการมุ่งตอบคำถามที่ว่า การกำหนดงานในโครงการ เป็นไปตามแผนที่วางไว้หรือไม่และมีอุปสรรคประการใด จัดเป็น การประเมินกระบวนการ นอกจากนั้นยังได้กล่าวถึงการนำเอาระเบียบวิธีวิจัยประยุกต์เอาระเบียบ วิธีวิจัยทางสังคมและพฤติกรรมศาสตร์มาประยุกต์ใช้เพื่อการศึกษาความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผล ระหว่างสิ่งที่ป้อนเข้า (กล่าวคือประเภทโครงการหรือตัวแปรอิสระ) และสิ่งที่ส่งออก (กล่าวถึง ผลลัพธ์และผลกระทบหรือตัวแปรตาม) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบระหว่างผลลัพธ์ที่พึงปรารถนา กับ วัตถุประสงค์และเป้าประสงค์ เพื่อศึกษาสังเกตรวบรวมผลลัพธ์ข้างเคียงที่ไม่คาดคิดไว้ล่วงหน้า รวมถึงเมื่อการติดตามควบคุมการปฏิบัติงานในขั้นการดำเนินการให้เป็นไปตามแนวทางหรือ แบบแผนที่วางไว้ล่วงหน้า

Worthen และ Sanders (1973:19) กล่าวว่า การประเมินผลเป็นการพิจารณา คุณค่า รวมถึงการหาข้อมูลเพื่อใช้ในการตัดสินใจคุณค่าของแผนงาน ผลผลิต วิธีการทำงานหรือ วัตถุประสงค์ หรือการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์บางอย่าง อย่างมีประสิทธิภาพ

Stufflebeam (1971) อ้างใน ศิริชัย กาญจนวาสี (2537:87) นิยามการประเมินผล ว่าเป็นกระบวนการจำแนกแยกแยะหรือการวิเคราะห์ การได้มาซึ่งข้อมูลและการเสนอข้อมูลเพื่อเสนอคำวินิจฉัยสำหรับทางเลือกหรือการตัดสินใจว่ามีคุณภาพมากน้อยเพียงใด

ส่วน Alkin (1972:107) ให้ความหมายใกล้เคียงกับ Stufflebeam ว่า การประเมินผลเป็นกระบวนการเพื่อช่วยตัดสินใจในการเลือกหาข้อเท็จจริง รวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ เพื่อทราบบางงานในส่วนเฉพาะข้อมูลที่เป็นประโยชน์ให้ผู้บริหารเลือกในการตัดสินใจ

นิสา ชูโต (2531:9) ให้ความหมายของการประเมินโครงการไว้ว่า เป็นกิจกรรม การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ ความหมายของข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความต้องการ การหาแนวทางวิธีการปรับปรุง วิธีการจัดการเกี่ยวกับโครงการและหาผลที่แน่ใจว่าเกิดจากโครงการ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนคุณภาพประสิทธิภาพของโครงการ

ประชุม รอดประเสริฐ (2537:73) ให้นิยามความคิดไว้ว่าการประเมินโครงการ หมายถึง กระบวนการทางวิทยาศาสตร์หรือการใช้วิธีการวิจัยเพื่อหาข้อเท็จจริงและมีความเชื่อถือได้ของโครงการแล้วพิจารณาตัดสินว่าโครงการนั้นบรรลุถึงวัตถุประสงค์หรือไม่ และคุณภาพของความสำเร็จนั้นเช่นใด

สำหรับนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่า การประเมินผลไม่น่าจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้บริหารเท่านั้นจึงขยายความหมายของการประเมินผลออกไปเป็น การเก็บข้อมูลที่มีระบบและมีการวิเคราะห์เพื่อหาคุณค่าของกิจกรรมต่างๆ ในโครงการเพื่อเป็นเครื่องช่วยการจัดการ การวางแผน การฝึกอบรมบุคลากร การปฏิบัติงานในโครงการที่แสดงถึงความรับผิดชอบต่อสาธารณชนเป็นเครื่องส่งเสริมโครงการให้ดำเนินต่อไปเพื่อความเจริญของสังคม (Rossi and William. 1972; Weiss. 1972 ; Anderson and Ball. 1978) อ้างใน นิสา ชูโต (2531:9)

โดยสรุป การประเมินผลโครงการ หมายถึง กระบวนการศึกษาข้อเท็จจริงของโครงการเกี่ยวกับสิ่งที่ป้อนเข้า (input) วิธีการแก้ปัญหา อุปสรรคในกระบวนการดำเนินงานโครงการ (Process) ผลลัพธ์ของโครงการ (out put) เปรียบเทียบกับแบบที่ตั้งไว้ และผลกระทบของโครงการ (impact) ทั้งคาดหวังและไม่คาดหวังไว้ล่วงหน้า ทั้งที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนาทั้งนี้เพื่อควบคุมการปฏิบัติงานหาแนวทางแก้ไขปัญหา และเพื่อตัดสินใจและวางแผนโครงการต่อไป

2.1.2 จุดมุ่งหมายและประโยชน์ของการประเมินผลโครงการ

มีนักวิชาการได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของการประเมินโครงการไว้หลายแนวความคิด ดังเช่น

กรุณา (2524) อ่างใน สราวุธ. พิศานนท์ (2535:11) ได้กล่าวไว้ว่า จุดมุ่งหมายของการประเมินโครงการมักจะพัฒนามาจากความต้องการ หรือความสนใจของบุคคล หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับโครงการนั้นๆ ในการดำเนินงานประเมินโครงการใดๆ ก็ตามสามารถสรุปวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายได้ดังนี้คือ

1) จุดมุ่งหมายทั่วไป เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะ เสนอผู้บริหารเพื่อตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการอย่างถูกต้องเหมาะสม

2) จุดมุ่งหมายเฉพาะเพื่อ

ก. ประเมินความสอดคล้องระหว่างเป้าหมาย และจุดมุ่งหมายของโครงการกับหลักการและเหตุผล ความต้องการตลอดจนปรัชญาอันควรเป็นแหล่งที่มาของเป้าหมาย และจุดมุ่งหมายของโครงการ

ข. ประเมินความเหมาะสมของทรัพยากรหรือปัจจัยเบื้องต้นที่มีอยู่ว่ามีโอกาสบรรลุจุดมุ่งหมายเพียงใด

ค. ประเมินความเหมาะสมของการดำเนินงานหรือโครงการ จุดเด่นจุดด้อยของการดำเนินงาน

ง. ประเมินผลสัมฤทธิ์ของโครงการ

Anderson และ Ball (1978) เสนอแนวคิดจุดมุ่งหมายของการประเมินโครงการ ดังนี้ คือ

1) เพื่อการจัดหาข้อมูลหรือสารสนเทศต่างๆ ที่นำไปใช้ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของโครงการอันประกอบด้วยกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการกำหนดความต้องการของโครงการ การตรวจสอบทางความคิดและความถูกต้องทางวิชาการตลอดจนการประเมินความเพียงพอของทรัพยากรต่างๆ ที่จำเป็นต้องใช้ในการดำเนินโครงการ

2) เพื่อจัดหาข้อมูลที่เหมาะสมมาใช้ในการตัดสินใจ เกี่ยวกับการดำเนินงานของโครงการใน 2 ลักษณะคือ จะดำเนินต่อไปหรือไม่ หรือจะขยายโครงการออกไปซึ่งมีความหมายอย่างเดียวกับการประเมินผลสรุปเมื่อสิ้นสุดโครงการนั่นเอง

3) เพื่อจัดหาข้อมูลที่จะนำมาใช้ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการปรับปรุง หรือการเปลี่ยนตัวโครงการ มีความหมายอย่างเดียวกันกับการประเมินเพื่อปรับปรุงโครงการ หรือการประเมินผลระยะสั้น

4) เพื่อการจัดหาข้อมูลที่จะนำมาใช้ในการคัดค้านการดำเนินงานของโครงการ

5) เพื่อหาข้อมูลต่าง ๆ ที่จะช่วยให้สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการจิตวิทยาสังคม และด้านอื่น ๆ

Freeman และคณะ (1970) อ้างใน ดำรง วาสนะสมสิทธิ์ (2536:17)

ได้กล่าวว่า จุดมุ่งหมายของการประเมินโครงการที่สำคัญมี 4 ประการ คือ

- 1) เพื่อต้องการคำถามต่าง ๆ ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในการวางแผน
- 2) เพื่อต้องการคำตอบต่างๆ ที่จะใช้เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานของโครงการ
- 3) เพื่อต้องการตอบคำถามเกี่ยวกับการวินิจฉัยผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการ
- 4) เพื่อต้องการตอบคำถามที่เกี่ยวกับประสิทธิภาพของโครงการ

ประชุม รอดประเสริฐ (2537:78) กล่าวว่า การประเมินผลโครงการมีความมุ่งหมาย เพื่อการปรับปรุงแก้ไขโครงการให้มีประสิทธิภาพ ในการดำเนินงานให้มากที่สุด กล่าวคือ มีการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดและเหมาะสม การดำเนินงานมีทิศทางในการปฏิบัติ ควบคุมผลผลิต หรือผลงานให้มีคุณภาพ เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับผู้ปฏิบัติงาน และเป็นเครื่องมือหรือข้อมูลสำหรับผู้บริหารใช้ในการตัดสินใจ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2532) กล่าวว่า วัธีการประเมินผลโครงการเป็นงานที่สำคัญยิ่งส่วนหนึ่ง ที่มีทั้งหน้าที่ในด้านการปรับปรุงแผนและวิธีดำเนินงาน และมีหน้าที่ประเมินผลสำเร็จของโครงการด้วยงานด้านนี้ เป็นงานที่ต้องทำควบคู่กันไปกับงานในโครงการ การประเมินผลโครงการจึงถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญยิ่งในการบริหารโครงการ เพื่อการปรับปรุงการดำเนินงาน ควบคุมกำกับกับการปฏิบัติงาน โครงการให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้อย่างมีประสิทธิภาพ

โดยสรุป การประเมินโครงการจึงมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญเพื่อตรวจสอบหาแนวทางตัดสินใจในการดำเนินโครงการ โครงการที่หาไปขณะดำเนินการและดำเนินการไปแล้วบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้มากน้อยเพียงใด แล้ไหน มีปัญหาอุปสรรคอย่างไรและเพื่อหาแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขหรือยกเลิกโครงการนั่นเอง

ถ้าพิจารณาจากความหมายของการประเมินผลพอสรุปได้ว่า การประเมินผลโครงการมีจุดมุ่งหมายเพื่อ

1. ตรวจสอบความก้าวหน้าของกระบวนการดำเนินการเปรียบเทียบ
กับแผนโครงการ

2. ค้นหาปัญหาอุปสรรคและสาเหตุของปัญหาในการดำเนินการ
3. เปรียบเทียบผลลัพธ์ของโครงการกับวัตถุประสงค์และเป้าหมายของ
โครงการ

4. ศึกษาผลกระทบของโครงการทั้งที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนา
5. รวบรวมข้อมูลประกอบการตัดสินใจ การวางแผน และการบริหาร
โครงการ

แต่การประเมินผลแต่ละโครงการอาจไม่ได้มีจุดมุ่งหมายครอบคลุมทั้ง 5 ประการ
ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายเฉพาะของผู้ดำเนินการประเมินผลที่ให้ความสำคัญแก่ส่วนของการดำเนินการ
โครงการไม่เท่ากัน หรือขึ้นอยู่กับความต้องการทราบและจุดมุ่งหมายของการนำผลไปใช้ ดังที่
Weiss อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร (2527:11) กล่าวว่า การวิจัยการประเมินผลที่ถูกต้อง
เหมาะสมนั้น ย่อมจะหมายถึงการใช้เพื่อตอบสนองต่อการวินิจฉัยสั่งการในกรณีต่อไปนี้

1. เพื่อดำเนินงานต่อหรือเลิกดำเนินการตามโครงการ
2. เพื่อปรับปรุงกระบวนการปฏิบัติในโครงการ
3. เพื่อเพิ่มหรือลดมาตรการและเทคนิคบางประการในโครงการ
4. เพื่อสร้างจุดประสงค์โครงการในลักษณะคล้ายคลึงกันในท้องถิ่นอื่นๆ
5. เพื่อสนับสนุนหรือหักล้างกรอบทฤษฎี ซึ่งเป็นรากฐานของโครงการ

ส่วนความสำคัญของการประเมินผลโครงการนั้น ไม่ว่าการดำเนินการของภาครัฐ
และภาคเอกชนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ต่างก็มุ่งหวังจะให้บรรลุตามจุดมุ่งหมายที่กำหนด
ไว้ เพื่อที่จะให้เกิดผลตามที่ต้องการ และในการดำเนินการนั้นจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรมากมาย
ดังนั้น จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการประเมินผลเป็นเครื่องมือตรวจสอบ และวัดผลการดำเนินงาน
โครงการทุกขั้นตอนและทุกแง่มุม เพื่อให้ทราบว่าโครงการบรรลุเป้าหมายหรือไม่ ผลของโครงการ
พึงปรารถนาหรือไม่เพียงใดสัมพันธ์กับทรัพยากรที่ลงทุนไปหรือไม่ โดยเฉพาะถ้าเป็นโครงการเกี่ยวกับการ
การแก้ปัญหาหรือการพัฒนาสังคมที่เกี่ยวข้องและกระทบกับคนส่วนใหญ่ในสังคม การประเมินผลยิ่งมี
ความสำคัญมากในการตอบคำถามว่าโครงการนั้นต้องสนองต่อปัญหาและความต้องการของประชาชน
และสังคมมากน้อยเพียงใด แนวคิดในการแก้ไขปัญหามันถูกต้องหรือไม่ ผลของโครงการคุ้มค่ากับ
ทรัพยากรที่ใช้ไปหรือไม่ ผลกระทบเป็นไปในทิศทางที่พึงปรารถนาหรือไม่ อย่างไร โครงการที่

กำลังดำเนินการอยู่มีคุณค่าเพียงใดโครงการที่ดีในอนาคตควรเป็นอย่างไร

ถ้าพิจารณาประโยชน์ของการประเมินผลสรุปได้คือ

1. ทำให้ทราบสถานภาพและสถานการณ์การดำเนินงานโครงการทุกขั้นตอน
2. ทำให้ทราบข้อดีและข้อบกพร่องของโครงการ
3. ประหยัดเวลา งบประมาณ ทรัพยากร ในการดำเนินงานทำให้ผู้รับผิดชอบโครงการทุกระดับทราบข้อมูล และปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีเหตุผล ด้วยความสำนึกรับผิดชอบ เป็นการควบคุมคุณภาพของงาน
4. เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจผู้รับผิดชอบโครงการทุกระดับ เพราะการประเมินผลจะทำให้ทราบผลสำเร็จหรือความล้มเหลวจะได้เกิดความรู้สึกดีหรือร้ายหรือความมานะที่จะเอาชนะปัญหา

แม้การประเมินผลจะมีความสำคัญและประโยชน์มากก็ตามก็ไม่ได้หมายความว่าทุกโครงการจะต้องมีการประเมินผล การที่จะพิจารณาว่าควรมีการประเมินผลโครงการหรือไม่ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของการประเมินผลและของการใช้ประโยชน์จากการประเมินผล เพราะถ้าไม่มีการนำผลการประเมินผลไปใช้ก็ย่อมเกิดความสูญเปล่า

2.1.3 ประเภทของการประเมินผล

จากการศึกษาขอบเขตของการประเมินผล พบว่ามีการแบ่งประเภทไว้หลายแบบ ขึ้นอยู่กับวิธีการแบ่งประเภทซึ่งมีการตีความคำว่าประเภทต่างๆ กันเช่น

1. แบ่งตามเวลาที่ทำกรประเมิน แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ
 - 1.1 การประเมินผลระหว่างดำเนินการ (on-going evaluation) หรือ formative evaluation หรือการประเมินผลความก้าวหน้า (progress evaluation)
 - 1.2 การประเมินผลหลังการดำเนินการสิ้นสุด (ex-post evaluation) หรือ comprehensive evaluation
2. แบ่งตามลักษณะของการประเมินผล แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ
 - 2.1 การประเมินเชิงปริมาณ (quantitative evaluation) มุ่งประเมินขนาดและปริมาณของงานที่ทำไปเป็นการระบุจำนวนตัวเลข และมีจุดมุ่งหมายเพื่อการโฆษณาและประชาสัมพันธ์
 - 2.2 การประเมินผลเชิงคุณภาพ (quality evaluation) มุ่งประเมินประสิทธิภาพ คุณภาพ สมฤทธิ์ผลและผลกระทบของการปฏิบัติงานตามโครงการ

3. การแบ่งตามรูปแบบของการประเมิน แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

3.1 Goal attainment Model คือการประเมินโดยพิจารณาเฉพาะ
วัตถุประสงค์ของโครงการว่าได้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการหรือไม่

3.2 System Model คือ การพิจารณาให้หมดทุกส่วนของระบบทั้ง
การปฏิบัติงาน การนำเข้า กระบวนการแปรรูปและผลลัพธ์ ผลกระทบ

นอกจากนี้ ยังมีการแบ่งประเภทการประเมินผลอีกมากแต่ส่วนใหญ่เป็นการแบ่ง
ตามเนื้อหาของการประเมิน เช่น ปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์ (2531) แบ่งประเภทการประเมิน
ออกเป็น

1. แบบ Formative และ Summative
2. แบบ CIPP ซึ่งการประเมินผลครอบคลุมสภาวะแวดล้อม (context)
สิ่งป้อนเข้า กระบวนการ ผลผลิตและเน้นผลกระทบภายในโครงการ
3. แบบ CSE-UCLA คล้ายการประเมินผลแบบ CIPP แต่แยกการประเมินผล
กระบวนการออกเป็น 2 ขั้นตอน การดำเนินงานและขั้นตอนการปรับปรุงโครงการ และเน้นที่
ผลกระทบทั้งภายในและภายนอกโครงการ
4. การประเมินผลแบบ Cocentenance ซึ่งคล้ายกับการประเมินแบบ CIPP
แต่เน้นที่การพรรณนาเหตุการณ์ กิจกรรม และเงื่อนไขที่เกิดขึ้นก่อนระหว่าง และหลังการดำเนิน
โครงการ และการระบุเกณฑ์มาตรฐานเพื่อใช้เปรียบเทียบเพื่อการตัดสินใจโดยชัดเจน

นิตา ชูโรต (2531:15) มีผู้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบในการประเมินไว้มาก
มายหลายรูปแบบแต่ละแบบมีแนวคิด ทฤษฎี เหตุผล และวิธีการประเมินที่มีผู้นิยามมาบ้างเป็นแบบ
อย่าง (Model) ในการประเมินสภาพการณ์ของปัญหาที่จะประเมินต่างๆ กันไปเพียงแนวคิดเท่านั้น
ในเชิงปฏิบัติจะดัดแปลงปรับปรุงแนวคิด และวิธีการให้สอดคล้องกับความเหมาะสมและสภาพปัญหา
ของการประเมินแต่ละโครงการ ซึ่ง สุชุม มูลเมือง (2530) ได้รวบรวมรูปแบบ (Model)
การประเมินที่สำคัญไว้ดังนี้คือ

1. รูปแบบการประเมินผลของ Tyler

แนวการประเมินตาม Model ของ Tyler นั้นจะเน้นความสำคัญ
ของการประเมินโดยยึดวัตถุประสงค์เป็นหลัก (Goal attainment or Objective Model)
กล่าวคือ ในการประเมินผลนั้นสิ่งที่สำคัญก็คือผลผลิตจากโครงการนั้นสัมฤทธิ์ผลตามจุดมุ่งหมายที่
วางไว้แต่แรกตามแนวคิดนี้จะเห็นว่า ปัญหาใหญ่จะอยู่ที่ว่าการที่จะวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์

นั้นเป็นเรื่องลำบาก เพราะมีบ่อยครั้งที่วัตถุประสงค์ของโครงการจะเขียนไว้ในรูปอัตนัย ทำให้การวัดตามวัตถุประสงค์เป็นไปได้ยาก ดังนั้นก่อนที่จะมีการประเมินโครงการใดๆ ก็ตามจะต้องนำวัตถุประสงค์ของโครงการนั้นมาเขียน เป็นจุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรมเสียก่อน ซึ่งจะง่ายต่อการสร้างเครื่องมือวัด และง่ายต่อการเปรียบเทียบผลจากการปฏิบัติ (performance) กับจุดมุ่งหมายตาม Model การประเมินของ Tyler นี่จะเห็นว่าเกณฑ์ (criteria) ที่วางไว้ใน การประเมิน คือ จุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรมนั่นเอง

จุดมุ่งหมายของการประเมินตามแบบของ Tyler นั้นมี 2 ประการ

1) เพื่อตัดสินว่าจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่ตั้งไว้ในรูปวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมนั้นประสบผลสำเร็จหรือไม่ ส่วนใดที่ประสบผลสำเร็จก็อาจใช้เก็บไว้ต่อไปได้ ส่วนที่ไม่ประสบผลสำเร็จก็จะได้ปรับปรุงแก้ไขต่อไป

2) เพื่อประเมินความก้าวหน้าทางการศึกษา ของกลุ่มประชากรขนาดใหญ่ ทำให้ได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือ และเพื่อที่จะให้ข้อมูลนั้นสามารถนำมาปรับปรุงนโยบายส่วนรวมได้ด้วยจะเห็นว่าตาม Model ของ Tyler นั้น จะเหมาะสมกับโครงการการเรียนการสอนหรือการฝึกอบรม หรือโครงการที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อวัดผลสัมฤทธิ์หรือที่เรียกว่า summative evaluation ตามแนวคิดของ Tyler ขั้นตอนของการประเมินอาจกำหนดได้ดังนี้

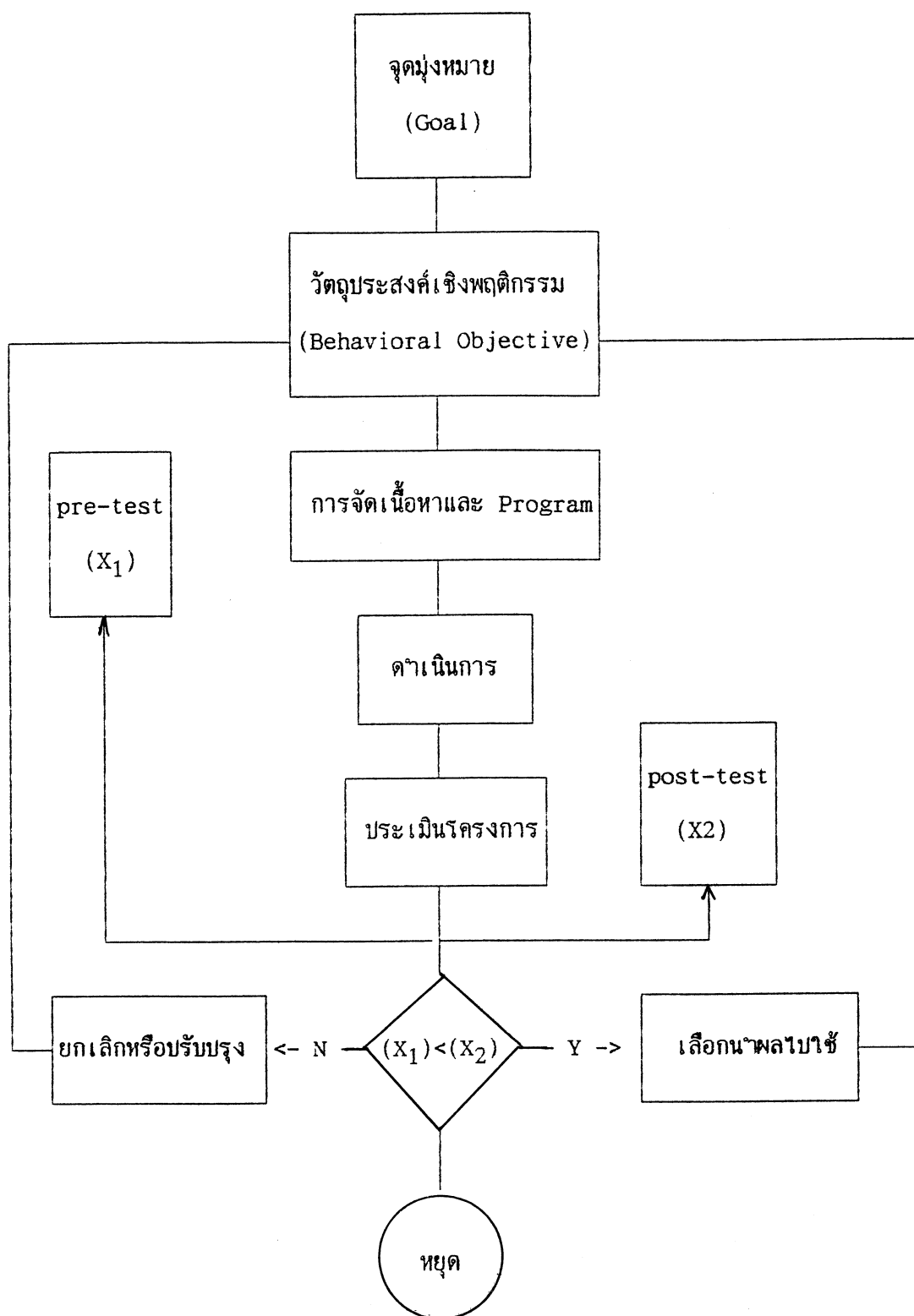
- 1) ค้นหาจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของโครงการที่จะประเมิน
- 2) นำจุดมุ่งหมายมาแตกเป็นวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม
- 3) จัดโปรแกรมของโครงการประเมินให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์เชิง

พฤติกรรมนั้นๆ

- 4) ทำการทดสอบก่อนเริ่มโครงการ (pre-test) ด้วยเครื่องมือที่น่าเชื่อถือ
- 5) ดำเนินการตามโครงการที่กำหนดไว้
- 6) เมื่อเสร็จสิ้นโครงการแล้วทำการทดสอบอีกครั้งหนึ่ง (post-test)
- 7) ประเมินประสิทธิภาพของโครงการโดยเปรียบเทียบคะแนน จากผล

การสอน pre-test และ post-test

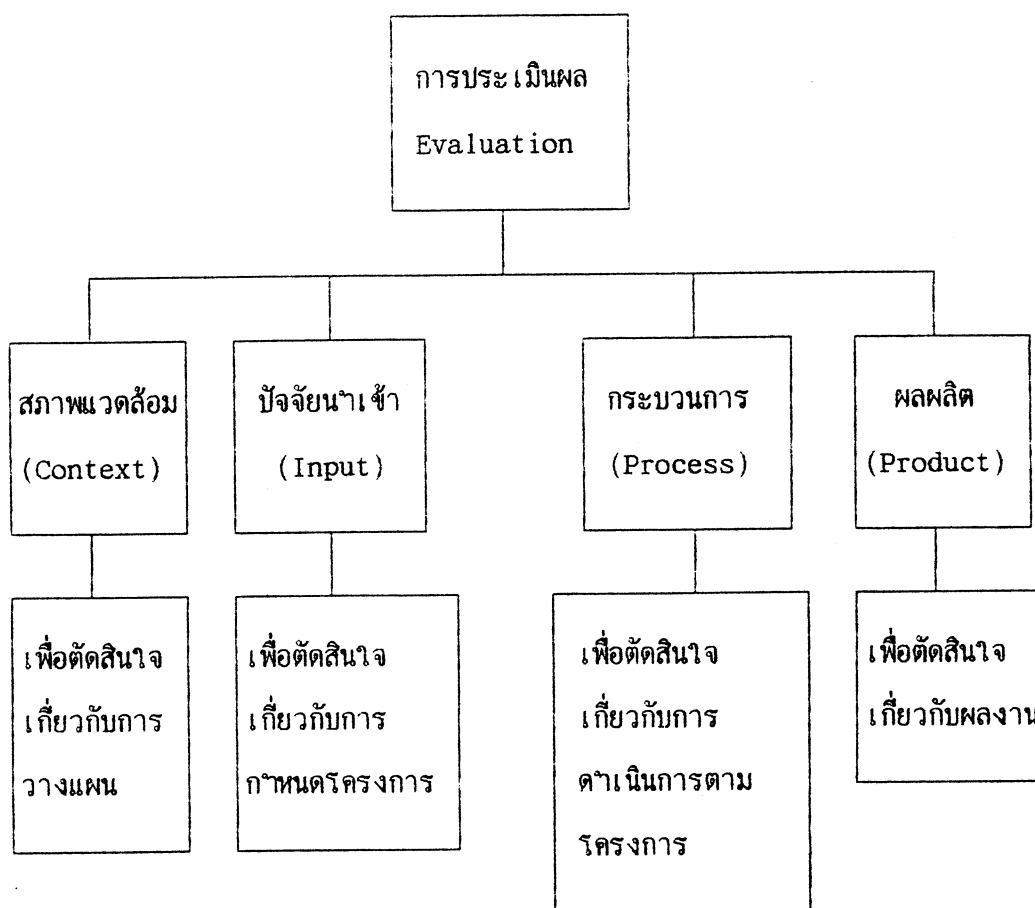
8) นำผลการประเมินไปใช้จากขั้นตอนดังกล่าวอาจเขียนออกมาในรูปโครงสร้างของ Model ได้ดังนี้



แผนภูมิที่ 1 รูปแบบการประเมินตาม Model ของ Tyler

2. รูปแบบการประเมินผลของ Stufflebeam

CIPP model เสนอโดย Daniel L. Stufflebeam แห่งมหาวิทยาลัย Ohio State สหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็น Model ที่ได้รับความสนใจจากนักประเมินเป็นอย่างมากในปัจจุบัน คำว่า CIPP เป็นคำย่อของคำว่า Context, Input, Process และ Product รูปแบบของการประเมินโดย CIPP Model นั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลและหรือสารสนเทศ เพื่อนำไปใช้ในการตัดสินใจหาทางเลือกที่เหมาะสม ในการประเมินนั้นมุ่งประเมินจากสิ่งที่จะประเมิน 4 ประการด้วยกัน คือ 1) สภาพแวดล้อม (Context) เพื่อพัฒนาจุดมุ่งหมายของโครงการ 2) ปัจจัยนำเข้า (Input) เพื่อออกแบบโครงการ 3) กระบวนการ (Process) เพื่อประเมินขั้นตอนในการดำเนินการตามโครงการ 4) ผลผลิต (Product) เพื่อประเมินผลสัมฤทธิ์ตามโครงการ ซึ่งอาจจะสรุปให้อยู่ในแผนภูมิได้ ดังนี้



แผนภูมิที่ 2 โครงสร้างการประเมินตาม CIPP Model

3. รูปแบบการประเมินผลของ Stake

Robert E. Stake ได้พิจารณารูปแบบการประเมินโดยเน้นเรื่อง

การตัดสินใจเป็นสำคัญ (Judgement Model) โดยนำแนวคิดของ Scriven และ Cronbach มาประยุกต์ให้อยู่ในรูปนามธรรมยิ่งขึ้น เพื่อให้มองเห็นภาพชัดเจนและสะดวกในการวัดและการประเมินมากขึ้นตามแนวความคิดของ Model นี้ Stake ได้แยกการประเมินผลโครงการออกเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ

- 1) การประเมินที่เกี่ยวกับการบรรยายโครงการ
- 2) การประเมินที่เกี่ยวกับการตัดสินใจโครงการ

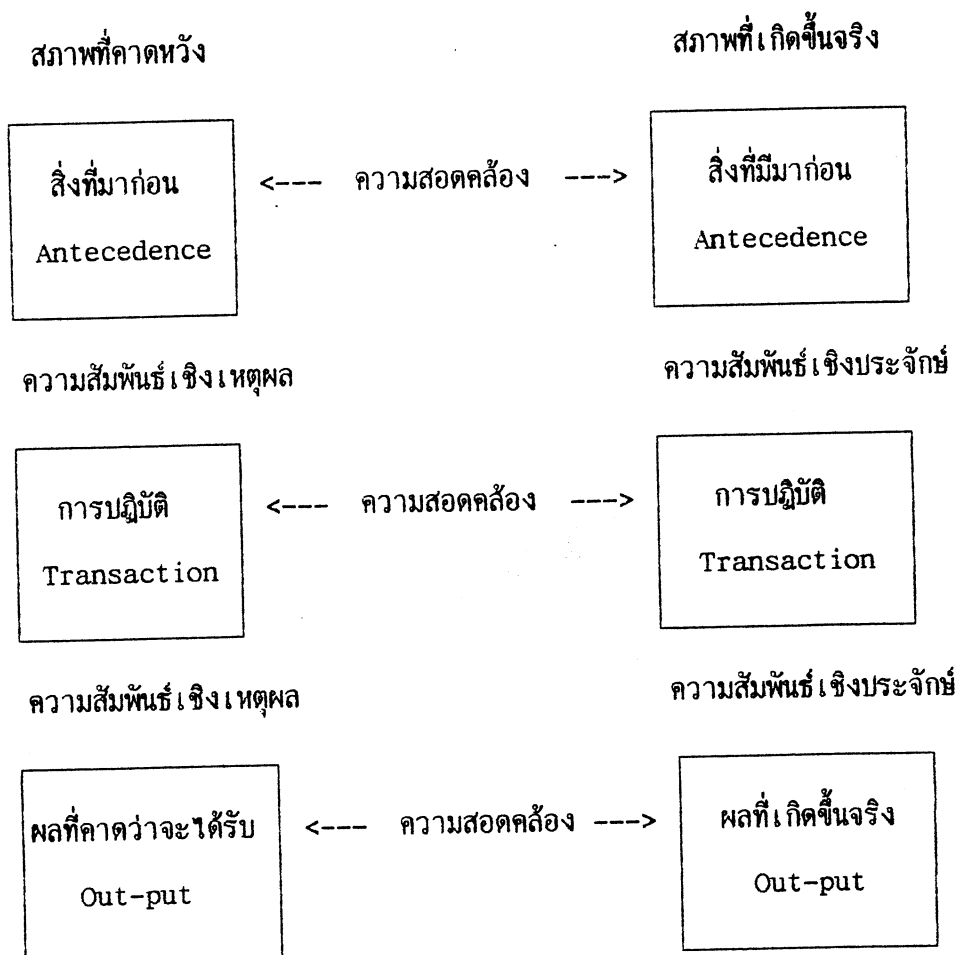
ทั้ง 2 ส่วนมีรายละเอียดดังนี้

การประเมินที่เกี่ยวกับการบรรยายโครงการนั้น ยังแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือ

ก. การพิจารณาความสัมพันธ์ของสิ่งที่คาดหวังว่าจะเกิดขึ้นใน 3 ด้านคือ สิ่งที่มาก่อน (Antecedence) การปฏิบัติ (Transactions) และผลที่คาดว่าจะได้รับ (Outcomes) ในการพิจารณาความสัมพันธ์ในช่วงนี้ จะพิจารณาในเรื่องความสมเหตุสมผล (Logical Contingency) ของปัจจัยทั้ง 3 ส่วน ทั้งนี้เนื่องจากในขั้นนี้ยังไม่มีข้อมูลที่ได้จากการปฏิบัติโครงการจริง นั่นคือ พิจารณาก่อนจะเริ่มโครงการนั่นเอง และเมื่อโครงการได้ดำเนินไปแล้ว เราก็หาข้อมูลที่เกิดขึ้นจริงเกี่ยวกับปัจจัยทั้ง 3 ด้าน มาหาความสัมพันธ์กันได้โดยอาศัยข้อมูลจริงหรือที่เรียกว่าความสัมพันธ์เชิงประจักษ์ (Empirical Contingency)

ข. ประเมินโดยการพิจารณาความสอดคล้องระหว่างที่คาดหวัง หรือสิ่งที่ตั้งไว้จะทำให้เกิดขึ้นที่ยังไม่มีข้อมูล กับสิ่งที่เกิดขึ้นจริงเมื่อได้รับข้อมูลแล้ว ของปัจจัยทั้ง 3 นั้น

การประเมินที่เกี่ยวกับการบรรยายโครงการนั้นสามารถเขียนอยู่ในรูปแบบภูมิ (Descriptive Data Matrix) ได้ดังนี้



แผนภูมิที่ 3 แสดงรูปแบบการประเมินที่เกี่ยวกับการบรรยายโครงการตาม Model ของ Stake

การประเมินเกี่ยวกับการตัดสินใจโครงการ

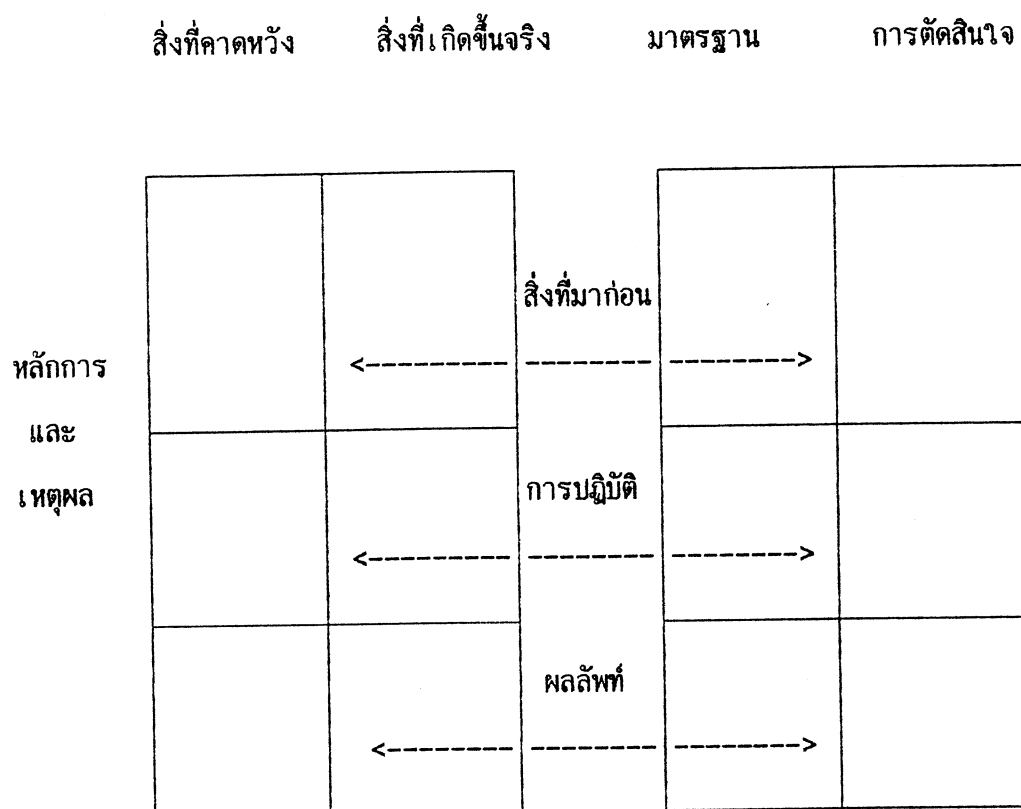
ในส่วนการประเมินเกี่ยวกับการบรรยายโครงการนั้น ทำให้ทราบว่าสภาพต่างๆ ของโครงการที่คาดการณ์ไว้ก่อนเริ่มดำเนินโครงการกับสภาพเมื่อเสร็จสิ้นโครงการแล้วมีความแตกต่างกันหรือสอดคล้องกันมากน้อยแค่ไหน แต่ยังไม่ได้มีการตัดสินใจคุณค่าของความสอดคล้องเหล่านั้น

ในส่วนการประเมินที่เกี่ยวกับการตัดสินใจโครงการนั้น ก็เป็นส่วนที่กระทำต่อจากการประเมินที่เกี่ยวกับการตัดสินใจโครงการ คือ การตัดสินใจคุณค่าต่างๆ จากความสอดคล้องหรือความแตกต่างที่พบในการประเมินเกี่ยวกับการบรรยายโครงการแต่การที่จะตัดสินใจแต่ละปัจจัยได้จำเป็นต้องมีเกณฑ์มาตรฐานมาช่วยในการเปรียบเทียบ Stake ได้เสนอเกณฑ์ที่ใช้ในการเปรียบเทียบไว้ 2 ชนิดด้วยกัน คือ

1) เกณฑ์มาตรฐานแห่งความเป็นเลิศ (Standard of Excellence)

เป็นเกณฑ์ที่กำหนดขึ้นโดยยึด ทฤษฎี หลักการ ผลจากการวิจัย หรือ เอกสารอ้างอิงต่างๆ ที่มีข้อมูลสนับสนุนอย่างเชื่อถือได้ ซึ่งเรียก เกณฑ์ชนิดนี้ว่า มาตรฐานสมบูรณ์ (Absolute Standard)

2) เกณฑ์มาตรฐานที่ได้จากโครงการอื่นๆ ที่มีลักษณะเช่นเดียวกันเพื่อให้นำมา เป็นเกณฑ์สำหรับเปรียบเทียบคุณภาพ Stake เรียกเกณฑ์ชนิดนี้ว่า มาตรฐานสัมพัทธ์ (Relative Standard) ผลจากการเปรียบเทียบความสอดคล้องระหว่างสิ่งที่เกิดขึ้นกับสิ่งที่คาดหวังกับเกณฑ์ มาตรฐานแล้วนั้นจะนำไปสู่การตัดสินใจเกี่ยวกับการตัดสินใจโครงการนั้นสามารถเขียนให้อยู่ในรูป แผนภูมิได้ดังนี้



แผนภูมิที่ 4 แสดงการประเมินเกี่ยวกับการตัดสินใจโครงการ

4. รูปแบบการประเมินผลของ Alkin

Marvin C. Alkin เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับการประเมินผลโครงการว่าเป็นการประเมินเพื่อการตัดสินใจ และได้ให้ความหมายของการประเมินผลว่าเป็นกระบวนการกำหนดขอบเขตของสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจ การเลือกข้อมูลข้อสนเทศที่เหมาะสม การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำไปสู่การจัดทำรายงานสรุปให้ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจไปใช้ในการพิจารณาเลือกทางเลือกที่เหมาะสมเกี่ยวกับการดำเนินงานของโครงการ

Alkin ได้เสนอองค์ประกอบของการประเมินผลโครงการไว้ 5 ประการ ดังนี้

1) การประเมินระบบ (System Assessment) เป็นการประเมินเกี่ยวกับระบบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการทั้งหมดตั้งแต่การกำหนดปัญหา การหาทางเลือกในการแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหา เพื่อนำมากำหนดเป็นขอบเขต จุดมุ่งหมาย และวัตถุประสงค์ตลอดจนกระบวนการต่าง ๆ ในการดำเนินโครงการ สำหรับการประเมินแต่ละส่วนของระบบนั้นอาจจะใช้เทคนิควิธีที่แตกต่างกันไป

2) การประเมินการวางแผนโครงการ (Program Planning Evaluation) เป็นการประเมินก่อนที่จะนำโครงการไปดำเนินการเพื่อดูว่าโครงการที่กำหนดขึ้นมานั้น มีการวางแผนที่เหมาะสมแค่ไหน เพื่อนำไปสู่การเลือกโครงการที่เหมาะสมต่อไป ในการประเมินอาจกระทำได้โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องพิจารณาว่า การวางแผนโครงการนั้นสามารถทำให้โครงการบรรลุจุดมุ่งหมายตามที่คาดหวังไว้หรือไม่ ทั้งนี้จะต้องอาศัยเกณฑ์การประเมินทั้งจากภายนอกและภายใน

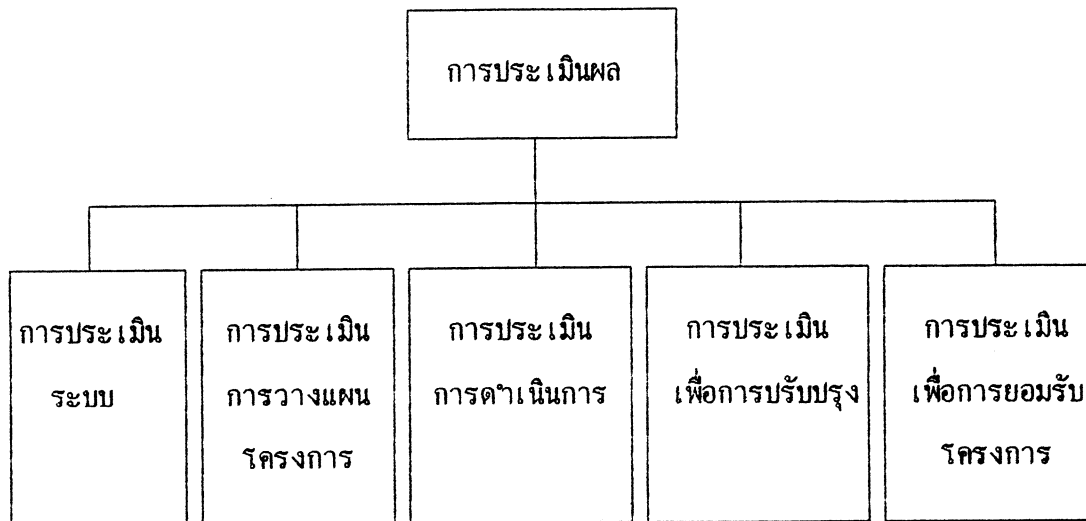
3) การประเมินการดำเนินการ (Program Implementation Evaluation) เป็นการประเมินผลในขณะที่โครงการกำลังดำเนินการ เพื่อที่จะนำผลจากการประเมินมาใช้เป็นแนวทางสำหรับผู้มีอำนาจตัดสินใจ ใช้ในการตัดสินใจว่า จากข้อมูลและสารสนเทศต่างๆ เท่าที่โครงการดำเนินการไปแล้วนั้น โครงการดังกล่าวควรจะดำเนินการต่อไปในรูปใด จะมีการแก้ไขปรับปรุงหรือไม่ ดำเนินการต่อไปหรือไม่ หรือยุติโครงการก่อนที่จะก่อให้เกิดความเสียหายมากขึ้น หรือว่าจะดำเนินการต่อไปโดยไม่ต้องมีการแก้ไข ในการประเมินผลตามข้อนี้ นอกจากที่ประเมินว่าสิ่งที่เกิดขึ้นจริงเป็นไปตามที่กำหนดไว้ในโครงการหรือไม่ แล้วยังต้องประเมินต่อไปอีกว่าผลที่ออกมานั้นมีคุณค่าหรือประโยชน์ต่อโครงการหรือไม่อีกด้วย



4) การประเมินเพื่อปรับปรุงโครงการ (Program Improvement Evaluation) เป็นการรวบรวมข้อมูลเพื่อนำมาใช้ในการตัดสินใจในการปรับปรุงโครงการทั้งโครงการที่กำลังดำเนินอยู่และเมื่อโครงการที่สิ้นสุดแล้ว ในการประเมินผลนั้น จะดูว่าโครงการที่ประเมินนั้นจะประสบความสำเร็จหรือความล้มเหลวในแต่ละด้านของโครงการ ตลอดจนผลกระทบที่มีต่อโครงการอื่น เพื่อนำมาใช้ในการปรับปรุงโครงการ

5) การประเมินเพื่อการยอมรับโครงการ (Program Certification Evaluation) ในบางครั้งผลจากการประเมินโครงการอาจจะต้องนำไปใช้เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการยอมรับว่า โครงการนั้นมีความสมเหตุสมผลและเหมาะสมที่จะนำไปดำเนินการเพื่อให้เกิดผลตามเป้าหมาย ดังนั้นในการประเมินผลจึงจำเป็นต้องหาข้อมูลหรือสารสนเทศ เพื่อนำมาอ้างอิงในการยืนยันว่าโครงการนั้นมีความเป็นไปได้ และจะเกิดประโยชน์ทั้งนี้เพื่อการยอมรับของผู้เกี่ยวข้อง

รูปแบบการประเมินผลของ Alkin อาจสรุปได้ดังแผนภูมิดังนี้



แผนภูมิที่ 5 แสดงรูปแบบการประเมินตาม Model ของ Alkin

5. รูปแบบการประเมินผลของ Scriven

Michael Scriven ได้นำแนวคิดของ Cronbach มาปรับปรุงสร้างเป็นรูปแบบการประเมินขึ้นโดย Scriven ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการประเมินว่าเป็นการพิจารณาว่าการประเมินนั้นช่วยตอบคำถามต่างๆ ที่เกี่ยวกับคุณลักษณะที่เกี่ยวกับองค์ประกอบทางการศึกษาอันได้แก่ กระบวนการเรียนการสอน บุคลากร วิธีการหรือโครงการต่างๆ เช่น คำถามที่ว่าโครงการต่างๆ เหล่านี้มีประสิทธิภาพเพียงใด หรือดำเนินการคุ้มกับการลงทุนหรือไม่และรวมถึงการเก็บรวบรวมข้อมูลการกำหนดเกณฑ์การประเมินและกระบวนการตัดสินใจด้วย

Scriven ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการประเมินว่า ควรจะมีได้หลายรูปแบบแล้วแต่ลักษณะของสิ่งที่จะประเมินว่าจะมีลักษณะเช่นใดแล้วเลือกรูปแบบให้เหมาะสม Scriven ได้เสนอรูปแบบหลายรูปแบบที่น่าสนใจมีดังนี้

- 1) การประเมินผลย่อยและการประเมินผลรวมยอด (Formative V.S. Summative Evaluation)
- 2) การประเมินก่อนมีการปฏิบัติงาน และการประเมินเมื่อมีการปฏิบัติงานแล้ว (Intrinsic V.S. Pay-off Evaluation)
- 3) การประเมินผลเปรียบเทียบและการประเมินผลไม่เปรียบเทียบ (Comparative V.S. Evaluation)
- 4) การประเมินคุณค่าและค่าใช้จ่ายในการลงทุน (Value and Cost)
- 5) การประเมินแบบไม่ผูกพันกับจุดมุ่งหมาย (Goal Free Evaluation)
- 6) รูปแบบวิถีแห่งการเปรียบเทียบ (Pathway Composition Model)
- 7) วิธีการปฏิบัติการเฉพาะกิจ (Modus Operandi Method)
- 8) การประเมินคุณค่าของการประเมิน (Meta-Evaluation)

6. รูปแบบการประเมินของ Provus

Molcolm M. Provus ได้พัฒนารูปแบบของการประเมินเพื่อมาใช้ในการประเมินผลโครงการ ที่รู้จักกันดีในนาม Discrepancy Model Provus ได้กล่าวว่าจุดมุ่งหมายของการประเมินคือ การหาข้อมูลเพื่อนำมาใช้ในการตัดสินใจโครงการว่าจะปรับปรุงดำเนินการต่อไปหรือยกเลิกโครงการ

หลักการสำคัญของการประเมินตามรูปแบบของ Provus สรุปได้ 3 ประการ
ดังนี้

- 1) การพิจารณาความสอดคล้องของสิ่งที่เกิดขึ้นจากโครงการกับมาตรฐาน
หรือเกณฑ์ที่กำหนดไว้
- 2) ระบุความแตกต่างของสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากโครงการกับเกณฑ์หรือ
มาตรฐานที่กำหนดไว้
- 3) ใช้ข้อมูลจากความแตกต่างที่พบ เพื่อค้นหาข้อบกพร่องของโครงการ
ขั้นตอนในการประเมินผลตามรูปแบบของ Provus แบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน
ตามสิ่งที่ต้องประเมิน ดังนี้

- 1) การบรรยายโครงการ (Program Definition)
- 2) การดำเนินงานโครงการ (Program Installation)
- 3) กระบวนการตามโครงการ (Program Process)
- 4) ผลผลิต (Program Product)
- 5) การวิเคราะห์ค่าใช้จ่ายและกำไร (Cost Benefit)

การประเมินโครงการ เป็นกระบวนการตรวจสอบ และวิเคราะห์ข้อมูล
ต่างๆ ของโครงการอย่างมีระบบโดยมีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเพื่อปรับปรุงโครงการให้ดีขึ้น
กระบวนการประเมินโครงการอาจจะมีขั้นตอนและรายละเอียดของขั้นตอนแตกต่างกันไป ตาม
แนวคิดของการประเมินโครงการของแต่ละบุคคลหรือหน่วยงาน ซึ่งแตกต่างกันไปตามรูปแบบของ
การประเมินของแต่ละโครงการ

แม้จะมีการแบ่งประเภทการประเมินผลต่างกันก็ตาม อาจสรุป ได้ว่าการ
แบ่งประเภทนั้นเกี่ยวข้องกับปัจจัย 3 ประการคือ

1. ระยะเวลาที่ทำการประเมิน
2. เนื้อหาขอบเขตที่ประเมิน
3. ลักษณะและวิธีการที่ใช้ประเมิน

2.1.4 เกณฑ์การประเมินผล (Evaluation criteria)

ศิริชัย กาญจนวาสี (2537:76) ได้ให้ความหมายของคำว่าเกณฑ์ ว่า คือระดับหรือมาตรฐานที่ถือว่าเป็นความสำเร็จของการดำเนินงานหรือผลการดำเนินงาน เกณฑ์จึงเป็นตัวตัดสินคุณภาพของการปฏิบัติหรือผลที่ได้รับ เกณฑ์การประเมินผลตามที่ ศิริชัย กาญจนวาสี ได้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ได้แก่

1. เกณฑ์สัมพัทธ์ (Relative Criteria) เป็นเกณฑ์ที่พัฒนามาจากประสบการณ์ในการเปรียบเทียบกับผลที่เคยทำมาแล้ว หรือเปรียบเทียบกับปกติวิสัย (norm) ของการจัดโครงการโดยทั่วไป

2. เกณฑ์สมบูรณ์ (Absolute Criteria) เป็นเกณฑ์ที่พัฒนามาจากหลักเหตุผลเกี่ยวกับมาตรฐานของสิ่งนั้นหรือความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับมาตรฐานอันเป็นที่ยอมรับ หรือคุณภาพของสิ่งนั้นอันเป็นที่ยอมรับของผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ

เกณฑ์สำหรับการใช้ประเมินผล (สมพร แสงชัย, 2520:40-42) ได้กล่าวถึงเกณฑ์ในการประเมินผลโครงการนั้น จะต้องกำหนดเกณฑ์เพื่อเป็นแนวทางในการพิจารณาว่า จะประเมินในด้านใดบ้าง ซึ่งผู้กำหนดไว้ไม่แน่นอนนัก เช่น Hayes ได้กำหนดเกณฑ์ (Criteria) ไว้ 2 ประการด้วยกัน คือ

1. First Approach Evaluation การประเมินโดยพิจารณาผลที่เกิดขึ้นโดยตรง (direct benefit) อันเนื่องมาจากโครงการนั้น ๆ เช่น เมื่อจะประเมินโครงการส่งเสริมการใช้น้ำ เกณฑ์ที่จะพิจารณาในระดับนี้ก็คือ ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้นซึ่งถือเป็นผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นโดยตรงจากโครงการเป็นต้น

2. Socio - Psychological Evaluation คือการพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปอีกนอกเหนือจากผลประโยชน์โดยตรงของโครงการอันได้แก่ผลสืบเนื่องหรือผลกระทบจากโครงการนั้น เช่น โครงการส่งเสริมการใช้น้ำ ผลที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากผลผลิตที่สูงขึ้นอาจได้แก่ทัศนคติที่ดีขึ้นที่มีต่อการเพาะปลูก การรู้จักเทคนิคการเพาะปลูกใหม่ ๆ อื่น ๆ ท้าให้ขวัญและกำลังใจของเกษตรกรดีขึ้น ตลอดจนเป็นการกระตุ้นให้มีความสนใจหาอาชีพเสริมเพิ่มขึ้น เป็นต้น การพิจารณาในขั้นนี้ จะรวมถึงผลกระทบที่ไม่พึงปรารถนาซึ่งเกิดขึ้นจากโครงการนี้ด้วย

อย่างไรก็ตาม การพิจารณาแบ่งเกณฑ์เป็น 2 ประการ ดังกล่าวข้างต้นนี้น่าจะเป็นเกณฑ์ที่สนับสนุนการประเมินตามแบบ Goal Attainment คือตัวแบบที่มุ่งพิจารณาผลที่เกิดขึ้นจากโครงการว่าบรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ ตลอดจนผลต่อเนื่อง

อื่น ๆ ด้วยแต่ไม่น่าจะเป็นประโยชน์มากนัก สำหรับการประเมินผลแบบพิจารณาระบบ (System Model) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่วัตถุประสงค์ในการประเมินครั้งนั้น ไม่ให้จำกัดเพียงเพื่อให้เห็นภาพของโครงการเฉพาะจุดใดจุดหนึ่งเท่านั้น หากแต่ต้องการข้อสรุปเกี่ยวกับสถานภาพของโครงการนั้นทั้งหมดแล้ว ก็ควรจะต้องหาจุดที่ควรมองเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่เป็นธรรม และครอบคลุมโครงการโดยแท้จริง

เกณฑ์การพิจารณาที่เชื่อว่าจะครอบคลุมโครงการได้ทุกแง่มุม และสนับสนุนการประเมินแบบระบบ(System Model) ดังกล่าวนั้นเสนอว่าให้พิจารณาปัจจัยต่าง ๆ 5 ประการ คือ

1. Efficiency เป็นการวัดประสิทธิภาพและสมรรถภาพ ในการปฏิบัติงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงระหว่างดำเนินการ และเมื่อโครงการเสร็จสิ้นลงไปแล้ว
2. Quality เป็นการประเมินเกี่ยวกับคุณภาพของการปฏิบัติงานและผลที่ได้รับจากโครงการว่าตรงตามมาตรฐานที่ต้องการหรือไม่
3. Economic and Financial Assessment เป็นการพิจารณาว่าโครงการไหนจะให้ผลคุ้มค่ากับการลงทุนเป็นการควบคุมค่าใช้จ่ายในระหว่างดำเนินการ และเป็นการพิจารณาผลที่ได้รับมาเทียบกับทุนที่ได้ลงไป
4. Goal Attainment เป็นการพิจารณาถึงผลของโครงการว่าได้แก้ปัญหาที่ต้องการมากน้อยเพียงใด และเป็นไปตามนโยบายที่กำหนดไว้หรือไม่
5. Significant เป็นการพิจารณาถึงผลกระทบต่าง ๆ โดยตรงและโดยอ้อม อันอาจเกิดขึ้นในขณะดำเนินการและเมื่อโครงการได้เสร็จสิ้นไปแล้วผลกระทบเหล่านี้อาจเป็นสิ่งที่ไม่เคยคาดคิดก็ได้

2.1.5 ขั้นตอนการประเมินผลโครงการ

การวิจัยประเมินผลโครงการ เป็นกระบวนการที่ต้องจัดทำอย่างมีระบบขั้นตอน สอดคล้องกับสภาพและสภาวะแวดล้อมของโครงการกระบวนการดังกล่าวสามารถแบ่งออกเป็น ขั้นตอน (step) หรือเป็นช่วงตอนซึ่งมีผู้วางกรอบและขั้นตอนการประเมินผลไว้หลายท่าน เช่น

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2527:10) ได้สรุปขั้นตอนการประเมินผลโครงการ ดังนี้

1. การกำหนดวัตถุประสงค์ในการประเมิน ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะชี้ให้เห็นรูปแบบและทิศทางของการประเมินผล

2. ศึกษารายละเอียดของโครงการที่จะประเมินผล ซึ่งจะครอบคลุมวัตถุประสงค์ ความเป็นมา ขอบเขตโครงการ งบประมาณ ฯลฯ กิจกรรมและผลของโครงการและโครงร่างของโครงการ

3. แปลวัตถุประสงค์ของโครงการให้เป็นเครื่องชี้ความสำเร็จที่สามารถวัดได้
4. เลือกข้อมูลเพื่อวัดการเปลี่ยนแปลงตามทิศทางและวัตถุประสงค์ที่ต้องการ
5. การเก็บรวบรวมข้อมูล
6. การวิเคราะห์ข้อมูล แปลความหมายและสรุป
7. รายงานผล

แนน มีอัส อ่างใน ปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์ (2530:769) ได้วิเคราะห์กระบวนการวิจัยประเมินผลโครงการออกเป็น 6 ขั้นตอน ได้แก่

1. กำหนดเป้าประสงค์ของโครงการ
2. สร้างรูปแบบจำลองผลกระทบเชิงสาเหตุและผล
3. พัฒนารูปแบบการวิจัยประเมินผลที่เหมาะสม
4. สร้างมาตรวัดและดัชนีต่างๆ
5. เก็บรวบรวมข้อมูล
6. วิเคราะห์ข้อมูลและตีความสิ่งค้นพบ

ประชุม รอดประเสริฐ (2537:77) สรุปกระบวนการของการประเมินผลโครงการว่าประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ ๆ ดังนี้ คือ

1) การศึกษาและพิจารณาถึงรายละเอียดของวัตถุประสงค์โครงการ ซึ่งเป็นการประเมินเพื่อให้ทราบว่าโครงการที่เกิดขึ้นนั้น มีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่สามารถดำเนินการได้หรือไม่ จะมีการปรับเปลี่ยนวัตถุประสงค์ให้มีความเฉพาะเจาะจงและปฏิบัติได้โดยลักษณะใด การประเมินผลโครงการในขั้นตอนนี้ถือได้ว่าเป็นการประเมินก่อนที่จะลงมือปฏิบัติงานจริง เป็นการตรวจสอบ และทบทวนความเรียบร้อยวัตถุประสงค์โครงการเป็นสำคัญ

2) การศึกษาความเป็นไปได้ของข้อมูล ซึ่งเป็นการประเมินข้อมูล และทรัพยากรต่างๆ ที่จะต้องใช้ดำเนินการว่ายังมีความเหมาะสมเพียงพอที่จะใช้ปฏิบัติหรือไม่ ข้อมูลและทรัพยากรที่สามารถที่จะตอบสนองวัตถุประสงค์ได้มากน้อยเพียงใด และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นยังจะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ได้หรือไม่ การประเมินในขั้นตอนนี้เป็นการตรวจสอบทบทวนความเหมาะสมของทรัพยากรที่จะต้องใช้ในการบริหารโครงการนั่นเอง

3) การเก็บรวบรวมและการกระทำกับข้อมูลและทรัพยากร ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ถึงกระบวนการในการดำเนินโครงการ ในลักษณะเป็นการเก็บรวบรวมและจำแนกข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่เป็นส่วน และให้มีความเป็นจริงมากที่สุด เพราะหากการดำเนินงานในขั้นตอนนี้มีปัญหาย่อมทำให้ผลงานที่เกิดขึ้นมีปัญหาตามไปด้วยกล่าวคือ แม้ว่าผู้บริหารโครงการจะทราบถึงทรัพยากรที่จะต้องใช้จ่ายทั้งปริมาณและคุณภาพเป็นอย่างดีแล้ว แต่ในขั้นตอนของการเก็บรวบรวมและจัดดำเนินการกับข้อมูลไม่ดีพอ ผลที่เกิดขึ้นย่อมไม่มีคุณภาพหรือด้อยคุณภาพ ตัวอย่าง เนื้อหาที่เข้ากับเตาที่ไฟแรงเกินไปย่อมได้เนื้อหามากเกินไป เป็นต้น การประเมินในขั้นตอนนี้เป็นการตรวจสอบกระบวนการว่าเหมาะสมกับข้อมูลหรือทรัพยากรที่นำเข้ามาหรือไม่

4) การวิเคราะห์ การแปลความหมายและการสรุปซึ่งเป็นขั้นตอนที่ข้อมูลได้ผ่านกระบวนการเรียบร้อยแล้ว และผู้ประเมินจะต้องทำการวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นว่าเป็นเช่นใด ตรงตามวัตถุประสงค์หรือมาตรฐานที่กำหนดไว้หรือไม่ จะมีการปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้ดียิ่งขึ้นในลักษณะใดและผลที่เกิดขึ้นจะมีแนวโน้มไปในลักษณะใด การประเมินในขั้นตอนนี้เป็นการประเมินผลงานของโครงการที่เกิดขึ้นและรวมไปถึงการประเมินโครงการโดยทั้งหมด ว่าด้วยทรัพยากรหรือข้อมูลนำเข้าที่มีอยู่ กระบวนการที่ใช้และด้านผลงานที่ปรากฏนั้น โครงการโดยรวมเป็นเช่นใด เป็นโครงการที่ให้ผลประโยชน์คุ้มค่ากับการดำเนินงานหรือไม่ ควรปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นแล้วดำเนินงานต่อไปหรือจะล้มเลิกยุติโครงการนี้เสีย

ประชุม รอดประเสริฐ (2537:82-84) ได้กำหนดขั้นตอนการประเมินผลโครงการ เพื่อแผนงานหรือเพื่อคณะกรรมการดำเนินงานไว้ สรุปได้ดังต่อไปนี้

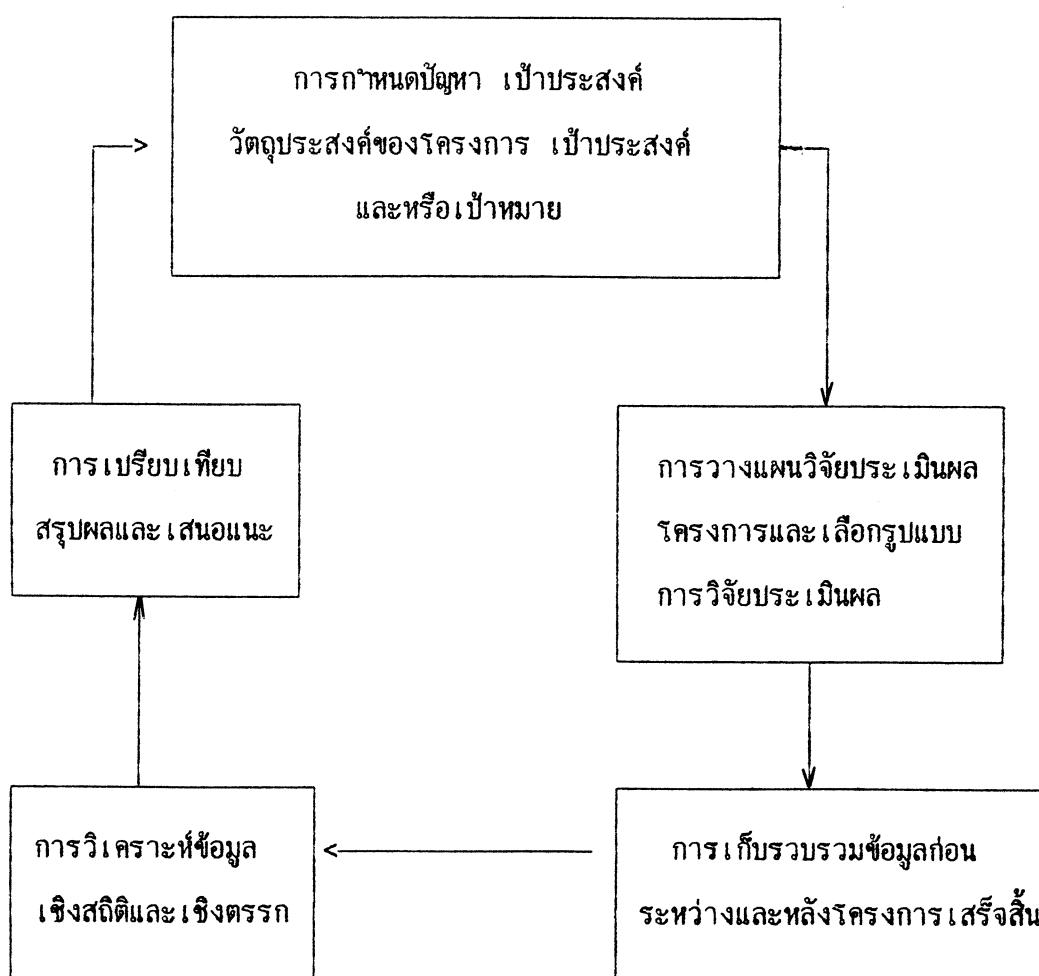
1. การกำหนดความมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของการประเมินผล
2. การหาความต้องการในการประเมินผล
3. การหาเครื่องมือและการเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การวิเคราะห์ข้อมูล
5. การรายงานข้อมูล และรายงานผล

สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (2532:13) ได้วางขั้นตอนการประเมินไว้ 7 ขั้นตอน ดังนี้

1. การกำหนดวัตถุประสงค์ที่จะประเมิน
2. เลือกวัตถุประสงค์ที่ต้องการจะวัด
3. เลือกอุปกรณ์ เครื่องมือและกระบวนการ

4. การเลือกตัวอย่าง
5. การกำหนดการวัดและตารางเวลาสังเกต
6. การเลือกเทคนิควิเคราะห์
5. การหาข้อสรุปและเสนอแนะ

ในกระบวนการวิจัยประเมินผลโครงการออกเป็น 5 ขั้นตอน ย่อมไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว ตรงไปตรงมาที่การจัดแบ่งขั้นตอนนั้น สามารถครอบคลุมงานวิจัยประเมินผลโครงการได้ทั้งกระบวนการ ดังนั้น ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์ (2530:770) กล่าวถึงกระบวนการประเมินผลโครงการออกเป็น 5 ขั้นตอน ซึ่งสามารถนำมาแสดงในลักษณะของวัฏจักรได้ตาม แผนภูมิที่ 6



แผนภูมิที่ 6 วัฏจักรของขั้นตอนการประเมินผลโครงการ

2.1.6 ปัญหาและอุปสรรคในการประเมินผลโครงการ

ปัญหาและอุปสรรคในการประเมินผลโครงการ (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2527: 10-11) เนื่องจากการประเมินผลโครงการเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารโครงการ กระบวนการดำเนินการประเมินนั้นต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการบริหารโครงการในขั้นตอนต่างๆ ปัญหาและอุปสรรคในการประเมินผลโครงการจึงเกี่ยวกับประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. ปัญหาด้านจุดมุ่งหมายของการประเมินผล

แท้จริงแล้วการประเมินผลมีจุดมุ่งหมายที่จะส่งเสริมการปฏิบัติงานของโครงการทุกขั้นตอนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และบรรลุจุดมุ่งหมายของโครงการ แต่กลับมีการใช้การประเมินผลไปเป็นจุดมุ่งหมายที่ผิด คือ

1.1 ผู้บริหารนำไปจับผิดผู้ใต้บังคับบัญชา ทำให้เกิดความเข้าใจผิดต่อฐานะของการประเมินผล

1.2 มีการใช้การประเมินผลปิดบังความล้มเหลวของโครงการโดยประเมินเฉพาะในส่วนที่สำเร็จ เบี่ยงเบนจุดสนใจในประเด็นย่อย

1.3 ในกรณีมีการแบ่งงบประมาณ มีการใช้การประเมินผลหักล้างโครงการกัน โดยมีได้คำนึงถึงคุณค่าของโครงการอย่างแท้จริง

1.4 ใช้การประเมินผลเพื่อประชาสัมพันธ์ผลงานของหน่วยงานโดยมิได้ประเมินในสาระสำคัญอย่างแท้จริง

2. ปัญหาเกี่ยวกับผู้ประเมิน เกี่ยวข้องกับ

2.1 ผู้บริหารโครงการไม่เห็นความสำคัญของการประเมินผล

2.2 การคัดเลือกผู้ทำการประเมินผล ระหว่างคนภายในโครงการและคนภายนอกโครงการ ซึ่งต่างก็มีทั้งข้อดีและข้อเสียด้วยกันทั้งสองฝ่าย คือ คนในโครงการมีความเข้าใจเกี่ยวกับข้อมูลอย่างลึกซึ้ง แต่อาจขาดความสามารถในการประเมินและอาจมีอคติ ส่วนคนภายนอก โครงการอาจมีความชำนาญในการประเมินผล แต่ไม่รู้ข้อเท็จจริงและอาจจะเน้นทางวิชาการมากเกินไป จนไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

2.3 ผู้ประเมินอาจขาดความรู้ความชำนาญในการดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ ของการประเมินผลตลอดจนขาดเทคนิคหรือการประยุกต์ความรู้ความชำนาญในการดำเนินการตามขั้นตอนต่างๆ ของการประเมินผลมิใช่การมุ่งค้นหาความรู้ทางทฤษฎีอย่างเดียว แต่เกี่ยวกับการปฏิบัติด้วย

3. ปัญหาเกี่ยวกับโครงการ ประเด็นส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับข้อมูลของโครงการ คือ

- 3.1 มีการกำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมายของโครงการกว้างเกินไปหรือไม่ชัดเจนจนไม่สามารถกำหนดได้ว่าจะประเมินอะไร เพราะวัตถุประสงค์ครอบคลุมทุกประเด็น
- 3.2 โครงการขาดข้อมูลเบื้องต้นต่างๆ ทั้งข้อมูลเฉพาะและข้อมูลทั่วไป ทำให้ไม่สามารถกำหนดเครื่องบ่งชี้ หรือวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของผลของโครงการได้
- 3.3 ความร่วมมือในการให้ข้อมูลจากคนในโครงการที่อาจบิดข้อเท็จจริง เพราะกลัวความล้มเหลวจะปรากฏ ทำให้การวิเคราะห์คลาดเคลื่อนและขาดความน่าเชื่อถือ

4. ปัญหาเกี่ยวกับการนำมาใช้

มีการประเมินแล้วไม่นำมาใช้ อาจจะเป็นเพราะตั้งใจประเมินเพื่อการประชาสัมพันธ์งานหรือทำตามแบบแผนที่กำหนดไว้เท่านั้นนับเป็นการสิ้นเปลืองมาก เหตุผลของการไม่นำไปใช้อีกประการหนึ่ง การเกิดจากผลการประเมินไม่มีคุณค่าพอหรือผู้เกี่ยวข้องกับการโครงการไม่ยอมรับข้อเท็จจริงของผลการประเมิน

ปัญหาและอุปสรรคของการประเมินผลโครงการกับการวิจัยมีส่วนคล้ายคลึงกันอยู่บ้าง แต่ถ้าหากพิจารณาในส่วนประกอบของการประเมินผลโครงการตาม ประชุม รอดประเสริฐ (2537:98-99) กล่าวถึงประกอบด้วยข้อมูลนำเข้า (input) กระบวนการ (Process) และผลงาน (Out puts) แล้วอาจกล่าวได้ว่า แต่ละส่วนประกอบมีส่วนทำให้เกิดปัญหาได้ และปัญหาที่เกิดขึ้นอาจจะมีผลทำให้โครงการที่ดำเนินการอยู่หยุดชะงัก ล้มเหลวหรือมีผลทำให้โครงการที่สำเร็จแล้วนั้นได้ผลโดยไม่เป็นที่ยอมรับได้

1. ปัญหาอันเกิดจากข้อมูลนำเข้า เช่น การขาดแคลนงบประมาณที่จะต้องใช้เพื่อการประเมินผลโครงการ ความไม่เพียงพอและความไม่เหมาะสมของผู้ที่จะทำหน้าที่ในการประเมินผลโครงการ การขาดแคลนวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นต้องใช้ในการประเมินผลโครงการ และการขาดหลักการบริหารและการประเมินโครงการ

2. ปัญหาอันเกิดจากกระบวนการ เช่น ความไม่ชัดเจนและเหมาะสมในวัตถุประสงค์ของการประเมินโครงการ การใช้รูปแบบการประเมินที่ไม่เหมาะสมกับลักษณะของโครงการประเมินเฉพาะจุดใดจุดหนึ่งของโครงการเท่านั้น หรือประเมินผลสุดท้ายหรือความสำเร็จของโครงการเพียงอย่างเดียว จึงทำให้การสรุปผลการประเมินขาดความชัดเจน และขาดการประสานงานที่ดีระหว่างหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการโครงการ

3. ปัญหาอันเกิดจากผลงาน เช่น ผลงานการประเมินโครงการขาดความ เชื่อถือต่อการที่จะต้องนำไปใช้หรือเพื่อการตัดสินใจ ผลงานการประเมินได้รับการบิดเบือน จากความเป็นจริงครั้นนำไปใช้จึงไม่เกิดผลดีต่อการบริหารโครงการ และก่อให้เกิดปัญหาต่อ องค์การโดยรวม

ปัญหาและอุปสรรคในการประเมินผลโครงการดังกล่าวแล้ว เป็นเพียงตัว อย่างที่ผู้ประเมินโครงการจะต้องคาดการณ์พิจารณาอย่างรอบคอบ และจะต้องคำนึงถึงทุกครั้งที่ ในการวางแผนประเมินโครงการ การที่ผู้ประเมินโครงการสามารถทราบและแก้ไขปัญหาก็อาจเกิด ขึ้นเสียก่อนล่วงหน้า ย่อมทำให้ผลของการประเมินผลโครงการมีความน่าเชื่อถือ และนำไปสู่ การตัดสินใจที่ถูกต้องในที่สุด

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผลงานงานพัฒนาชุมชน

2.2.1 ลักษณะของโครงการพัฒนาชุมชน

จากความหมาย ปรัชญา วัตถุประสงค์ และหลักการของการพัฒนาชุมชน (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2527:12) สามารถสรุปลักษณะพิเศษของโครงการพัฒนาชุมชนซึ่งมีข้อแตกต่างจาก โครงการดังนี้

1. มีจุดมุ่งหมายที่การเสริมสร้างศักยภาพของคนในชุมชน
2. กิจกรรมของโครงการนั้นประกอบด้วยกิจกรรมทางด้านวัตถุ และกิจกรรม เกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจ ซึ่งจะครอบคลุมทั้งด้านเศรษฐกิจสังคม และการเมืองโดยไม่แยกการพัฒนา วัตถุการพัฒนาคนออกจากกัน
3. กระบวนการและหลักการดำเนินโครงการ ให้ความสำคัญกับคนในชุมชน มากกว่าการให้ความสำคัญกับผู้ดำเนินโครงการอย่างเดียว ทั้งประชาชนและต่อชุมชน โดยอาจ เป็นผลกระทบเกี่ยวกับสิ่งที่วัดได้และวัดไม่ได้
4. เป็นโครงการที่ใช้ระยะเวลาการดำเนินงานอันยาวนานต่อเนื่อง

2.2.2 หลักการประเมินผลโครงการพัฒนาชุมชน

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536:166) ได้กล่าวถึงการประเมินผลงานงานพัฒนาชุมชน ว่าเป็นการเรียนรู้กระบวนการทำงานพัฒนาในชุมชน แต่ละกระบวนการทำงานก่อให้เกิดผลอะไร บ้าง โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้ทราบและได้ปรับปรุงกระบวนการทำงานให้ดีขึ้นกว่าเดิม

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2527:12-21) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการประเมินผลโครงการแล้ว ว่าเป็นกระบวนการตรวจสอบสัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ มีผลกระทบต่อประชาชนและสังคมอย่างไรตอบสนองต่อปัญหาความต้องการหรือไม่ ซึ่งถ้าโครงการนั้นปรากฏว่าไม่สนองตอบต่อเป้าหมายโครงการปัญหา และความต้องการของประชาชนและที่สำคัญส่งผลกระทบไปในทิศทางที่ไม่พึงปรารถนา โครงการนั้นก็สมควรจะได้ปรับปรุงแก้ไขหรือยกเลิกไป ซึ่งในการประเมินสัมฤทธิ์ผลนี้ ถ้าจะให้เที่ยงตรงและน่าเชื่อถือจะต้องมีการประเมินที่ได้มาตรฐาน ซึ่งต้องกำหนดการประเมินที่ครอบคลุมทุกขั้นตอนตลอดโครงการ จากสิ่งที่ย้อนเข้า กระบวนการผลกระทบภายใน (ผลลัพธ์) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบภายนอก ดังนั้นรายงานนี้จะเสนอการวิเคราะห์การประเมินสัมฤทธิ์ผลโครงการพัฒนาชุมชนครอบคลุม 4 ประเด็น คือ

1. การประเมินสิ่งป้อนเข้า (Input)
2. การประเมินกระบวนการ (Process)
3. การประเมินผลลัพธ์ (Output)
4. การประเมินผลกระทบ (Impact)

ก่อนการวิเคราะห์ประเมินในประเด็นต่าง ๆ น่าจะทำความเข้าใจแนวคิดก่อนว่า แม้โครงการพัฒนาชนบทจะเป็นวิธีหนึ่ง ในการพัฒนาประเทศที่หลายฝ่ายมีความเห็นร่วมกันว่าเป็นทางเลือกที่เหมาะสมกับการพัฒนาสังคมไทย และยังมีข้อได้เปรียบเกี่ยวกับพัฒนาชุมชนหลายประเด็นก็ตาม มิได้หมายความว่าโครงการพัฒนาชุมชนทุกโครงการจำเป็นต้องมีการประเมินผลเสมอไป การที่จะมีการประเมินผลโครงการหรือไม่ขึ้นอยู่กับคำถามว่าโครงการนั้นมีปัญหาที่ต้องประเมินหรือไม่ โครงการนั้นมีเป้าหมายชัดเจนพอที่จะประเมินหรือไม่ ผู้เกี่ยวข้องกับการโครงการต้องการให้มีการประเมินหรือไม่ เข้าใจหรือไม่ ว่าประเมินไปทำไม มีงบประมาณในการประเมินหรือไม่ซึ่งคำตอบว่าไม่มีปัญหาโครงการก็ไม่แน่ชัด ผู้เกี่ยวข้องกับการไม่รู้ว่าจะประเมินทำไม หรือไม่ต้องการให้ประเมินรวมทั้งไม่มีงบประมาณในการประเมินโครงการนั้นก็ไม่จำเป็นต้องประเมินสมควรจัดให้มีการประเมินผลแต่อย่างใด

การประเมินสิ่งป้อนเข้า (Input Evaluation)

สิ่งที่ป้อนเข้า หมายถึง ทรัพยากร (Resource) ที่ใช้ในโครงการทั้งบุคลากร เงินวัสดุอุปกรณ์และกิจกรรมต่าง ๆ ที่โครงการดำเนินไปเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ ดังนั้นการประเมินสิ่งป้อนเข้าจึงหมายถึง การหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการ

จุดมุ่งหมายเฉพาะเวลาของการประเมินสิ่งป้อนเข้านี้ เป็นการตอบคำถามที่ว่า "บุคลากรในโครงการได้ดำเนินการอะไรบ้างและลงทุนทรัพยากรไปเพียงใด หรือเพื่อรวบรวมข้อเท็จจริงเกี่ยวกับทรัพยากรทั้งหมดที่ใช้ในโครงการ"

ลักษณะของข้อมูลจะเกี่ยวข้องกับประเภทและจำนวนของทรัพยากรที่ใช้ เช่น จำนวนคน จำนวนวัสดุอุปกรณ์ ประเภทของกิจกรรม การเก็บข้อมูลดังกล่าว เก็บได้จาก แผนงบประมาณรายงานและบันทึกผลการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ การเก็บนี้มุ่งในเชิงปริมาณ มากกว่าเชิงคุณภาพ

การประเมินสิ่งป้อนเข้าในโครงการพัฒนาชุมชนนี้ จะมีลักษณะคำนึงถึงสิ่งป้อนเข้าที่มาจากประชาชนว่า ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างไรบ้างจำนวนเท่าใด ซึ่งจะต้องพิจารณาในเชิงคุณภาพด้วย เช่นประชาชนมีส่วนร่วมสมทบเงิน แรงงาน วัสดุ ถือเป็นเชิงปริมาณ แต่ควรมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น หรือเป็นผู้ดำเนินการน่าจะหมายถึงด้านคุณภาพที่จะพิจารณาประกอบด้านปริมาณด้วย การประเมิน สิ่งป้อนเข้ามีประโยชน์ต่อการเขียนเค้าโครงวิจัยประเมินผลที่จะกำหนดวิธีการและมาตรการที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

การประเมินกระบวนการ (Process)

หมายถึง การประเมินการปฏิบัติงานเปรียบเทียบกับแผนปฏิบัติงานของโครงการ เพื่อตอบคำถาม 2 ข้อ

1. การปฏิบัติงานเป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้หรือไม่
2. ทุกหน่วยของโครงการปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่

การประเมินกระบวนการนี้ไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญมากนัก แต่ในงานพัฒนาชุมชน เป็นการประเมินที่มีความสำคัญมาก เมื่อพิจารณาตามความหมายของการพัฒนาชุมชนของ IC Jackson อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร (2527) ที่กล่าวว่า จะเป็นโครงการพัฒนาชุมชนหรือไม่ ต้องดูที่วิธีการปฏิบัติ หลักการพัฒนาที่ ไพรัช เดชะรินทร์ (2522) อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร (2527:91) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนจะเห็นได้ว่า การประเมินกระบวนการนี้เอง จะเป็นตัวบ่งชี้ความสำเร็จของโครงการพัฒนาอย่างแท้จริง

ประเด็นเกี่ยวข้องกับการประเมินกระบวนการคือคำตอบชุดที่ว่า

1. การดำเนินการนั้นจุดมุ่งหมายที่จะพัฒนาศักยภาพของประชาชนอย่างแท้จริงหรือไม่ และได้กระทำไปโดยวิธีใด
2. การดำเนินการใช้หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือไม่

3. บทบาทหน้าที่ของผู้ปฏิบัติงานในการดำเนินงานเป็นผู้นำหรือเป็นเพียงผู้กระตุ้น และให้ความช่วยเหลือ

4. การดำเนินงานนั้นก่อให้เกิดผลที่ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้หรือไม่อย่างไร

5. การตัดสินใจตามขั้นตอนต่างๆ ของการดำเนินโครงการกระทำโดยใคร
คำตอบคำถามเหล่านี้จะต้องสอดคล้องกับหลักการปรัชญาวัตถุประสงค์ของการพัฒนาชุมชน จึงจะกล่าวได้ว่าโครงการนั้นเป็นโครงการพัฒนาชุมชน

ขอบเขตของการประเมินกระบวนการจะครอบคลุม

ขอบเขตของการประเมินกระบวนการจะครอบคลุม ตามที่ ปาริชาติ วลัยเสถียร (2527:91) ซึ่งได้สรุปไว้ ดังนี้

1. ความสอดคล้องของวิธีการปฏิบัติงานกับหลักการและจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชน

2. ผลการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ บทบาทและกลวิธีของนักพัฒนาในการทำงาน กับคณะกรรมการและประชาชน

3. การดำเนินงานของคณะกรรมการชุมชน

4. การมีส่วนร่วมของประชาชน

5. ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ในการดำเนินโครงการ

ความแตกต่างของการประเมินกระบวนการของโครงการพัฒนาชุมชน และโครงการอื่นนั้น อยู่ที่โครงการอื่นที่เน้นพิจารณาแง่ของการตรวจสอบ การปฏิบัติงานที่กำหนดไว้ตามแผนและประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ แต่การประเมินผลโครงการพัฒนาชุมชนนั้น มุ่งเน้นกระบวนการที่ก่อให้เกิดผลตามเป้าหมายนั้นกระทำด้วยวิธีการใด มีได้เคร่งครัด เรื่องความก้าวหน้าตามแผนโครงการ

การประเมินผลลัพธ์

ผลลัพธ์ หมายถึง ผล (Result) ที่ผู้วางแผนประสงค์จะให้เกิดขึ้นโดยการบริหารทรัพยากรของโครงการที่ดีและถูกต้อง (อิสสระ นิติทัณฑ์ประภาศ , 2527:26)

การประเมินผลลัพธ์มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาผลลัพธ์ที่ปรากฏว่า บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่เพียงใด การประเมินผลโดยทั่วไปมักให้ความสำคัญมาก ซึ่งขอบเขตการประเมินจะครอบคลุมถึง

1. ปัจจัยที่นำเข้า (ประเมินแล้ว)
2. ผลลัพธ์ที่คาดหวังและปรารถนา จะให้เกิด
3. ผลลัพธ์ที่คาดหวังแต่ไม่ปรารถนาจะให้เกิด
4. ผลลัพธ์ที่ไม่คาดหวังแต่ปรารถนาจะให้เกิด
5. ผลลัพธ์ที่ไม่คาดหวังและไม่ปรารถนาจะให้เกิด
6. เงื่อนไขที่ทำให้โครงการสำเร็จหรือล้มเหลวทั้งด้านเทคนิคและด้านทฤษฎี

เกณฑ์ในการพิจารณา

เกณฑ์การพิจารณาในการประเมินผลลัพธ์ ตามแนวคิดของ ปาริชาติ วลัยเสถียร (2527:17) ประกอบด้วย

1. ประสิทธิผล คือ พิจารณาอัตราส่วนระหว่างสิ่งป้อนเข้ากับเป้าหมายของโครงการว่าได้ก่อให้เกิดอะไรบ้างตามเป้าหมายหรือไม่
2. ประสิทธิภาพ คือ พิจารณาอัตราส่วนระหว่างผลลัพธ์กับสิ่งที่ป้อนเข้าว่าทำได้ดีเพียงใด คู่กับทรัพยากรที่เข้าไปหรือไม่ ซึ่งประสิทธิภาพพิจารณาได้ 2 ด้านคือ ประสิทธิภาพทางเทคโนโลยี หมายถึง การสร้างผลผลิตหรือผลลัพธ์ใช้ค่าใช้จ่ายต่ำสุดหรือไม่ และประสิทธิภาพทางเศรษฐศาสตร์ หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างค่าใช้จ่ายทั้งหมดกับประโยชน์ทั้งหมดของโครงการ
3. ความเพียงพอ คือ พิจารณาว่าผลของโครงการสามารถหรือแก้ไขปัญหาลำบากได้อย่างเพียงพอหรือไม่

นอกจากนี้ยังมีเกณฑ์ที่น่าจะพิจารณาคือ เกณฑ์ทางด้านสังคม คือพิจารณาว่าผลลัพธ์ของโครงการ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านสังคมเกี่ยวกับบุคคลและชุมชนอย่างไรบ้าง

ประเด็นสำคัญในการประเมินผลลัพธ์ 2 ประเด็น คือ

1. ต้องพิจารณาผลลัพธ์ของโครงการอย่างเป็นเหตุเป็นผล ด้วยว่าผลลัพธ์จากกระบวนการปฏิบัติตามโครงการจริงหรือไม่ เพราะผลของโครงการอาจไม่ได้เกิดจากโครงการแต่เกิดจากปัจจัยแทรกซ้อนภายนอก ดังนั้นจึงต้องมีการกำหนดตัวบ่งชี้ที่ชัดเจน
2. เงื่อนไขความสำเร็จและล้มเหลว นอกจากจะพิจารณาให้แน่ชัดว่าเกิดจากเทคนิคหรือทฤษฎีแล้ว จะต้องคำนึงถึงว่า ผลลัพธ์ดังกล่าวสามารถนำไปปรับใช้กับโครงการอื่นได้อย่างไรบ้างมีข้อจำกัดอะไร

การประเมินผลกระทบ (Impact evaluation)

หมายถึง การประเมินผลกระทบของโครงการต่อประชาชน สังคม และสภาพแวดล้อมหรือปัจจัยด้านอื่นๆ มีอย่างไรบ้าง การประเมินนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาว่าผลของโครงการนั้นเป็นเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลงอะไรบ้าง และผลที่เกิดขึ้นเป็นไปในทิศทางที่พึงประสงค์หรือไม่ และผลกระทบนั้นมีผลมากกว่าผลที่เกิดตามธรรมชาติหรือไม่ ถ้าไม่มีโครงการผลนั้นจะเกิดขึ้นหรือไม่

การประเมินผลกระทบนี้ จะมุ่งผลกระทบภายนอกโครงการ โดยครอบคลุมเนื้อหา

1. ลักษณะของผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจและทั้งที่ปรารถนาและไม่ปรารถนา

2. กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบ แยกกลุ่มที่ได้รับผลกระทบอย่างไร

3. ระยะเวลาของผลกระทบที่จะดำรงอยู่

ในงานพัฒนาชุมชน การประเมินผลกระทบเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะการดำเนินงานพัฒนาชุมชน มิได้มุ่งหวังเพียงผลลัพธ์ตามเป้าหมายของกิจกรรมหรือของโครงการเท่านั้น หากแต่คำนึงถึงผลต่อเนื่องด้วย เช่น การจัดตั้งกรรมการชุมชนมิได้มุ่งหวังแต่ตั้งขึ้นให้ได้เท่านั้น แต่มุ่งหวังถึงผลการทำงานของกรรมการ และความสามารถในการจัดการด้วยตนเองในการที่จะพัฒนาชุมชนของตนเองได้ต่อไป ผลกระทบที่จะพิจารณานั้นจะต้องดูทั้งระดับบุคคล กลุ่ม และสถาบันในชุมชนด้วย

การประเมินสัมฤทธิ์ผลของโครงการพัฒนาชุมชนทั้ง 4 ประเด็นนี้แล้วยังต้องประเมินหรือทำเกี่ยวกับปัจจัยสำคัญ 2 ประการคือ

1. การประเมินสภาวะแวดล้อมของโครงการว่าเป็นโครงการอะไรมีวัตถุประสงค์อะไร ค่าไหน แผนการดำเนินงานเป็นอย่างไร คาดหวังผลการดำเนินงานเพียงไร การเข้าใจปัจจัยนี้เพื่อกำหนดแนววิเคราะห์ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของโครงการ

2. สภาพแวดล้อมของชุมชนที่ดำเนินโครงการหมายถึง ประวัติความเป็นมาของชุมชน วิถีชีวิต ค่านิยมวัฒนธรรมของคนในชุมชน และสภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชุมชนด้วย เพราะปัจจัยเหล่านี้เป็นตัวแปรต่อการดำเนินโครงการอย่างมาก ปัจจัยหนึ่ง บางกรณีอาจมีอิทธิพลมากกว่าการกำหนดแผนงานโครงการ จึงต้องศึกษาสภาพแวดล้อมของชุมชน อย่างละเอียดลึกซึ้ง เพื่อเข้าใจเหตุผลที่ละเอียดอ่อนของการเกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในโครงการ

2.2.3 ลักษณะการประเมินสัมฤทธิ์ผลของโครงการพัฒนาชุมชน

จากที่ ยูวัลณ์ วุฒิเมธี ได้แบ่งการประเมินผลออกเป็นเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ นั้น การประเมินสัมฤทธิ์ผลของโครงการพัฒนาชุมชนให้สมบูรณ์ครบถ้วนจะต้องประเมินทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ แต่ควรเน้นการประเมินเชิงคุณภาพการประเมินเชิงปริมาณเป็นเพียงส่วนสนับสนุนหรือเสริมในประเด็นที่การประเมินเชิงคุณภาพไม่สามารถกระทำได้ การเน้นการประเมินเชิงคุณภาพ ยูวัลณ์ วุฒิเมธี (2527:295) ได้ทำให้เหตุผลไว้

เพราะการประเมินผลเชิงคุณภาพ (Quality Evaluation) เป็นการมุ่งประเมินประสิทธิภาพ คุณภาพ สัมฤทธิ์ผล และผลกระทบของการปฏิบัติงานตามโครงการว่ามีผลทางใดอย่างไรมากน้อยแค่ไหน และเป็นระยะเวลาานเท่าไรเป็นการประเมินโครงการในรูปของการได้รับผลตอบแทน (Cost benefit) จากผลการปฏิบัติงานตามโครงการ การประเมินผลประเภทนี้ค่อนข้างยากจะต้องนำไปปัจจัยที่เป็นตัวแปรหลายๆ ประการมาพิจารณาประกอบการประเมินผล เช่น ต้นทุนของโครงการที่ลงไปกับผลที่ได้จากการดำเนินงานตามโครงการจำนวนบุคคลผู้ได้รับประโยชน์กับไม่ได้รับประโยชน์จากการดำเนินงานตามโครงการเป็นอย่างไร ประโยชน์ที่เกิดขึ้นนั้นจะคงอยู่ได้นานเป็นระยะเวลาคู่กับสิ่งที่ลงทุนไปหรือไม่

การประเมินผลประเภทนี้แม้จะยุ่งยากแต่ก็มีความจำเป็นมากในแง่ประสิทธิภาพ และประสิทธิผลของการดำเนินงานที่มีต่อสังคมหรือคนในสังคม ทั้งนี้เพราะการประเมินผลเช่นนี้จะ มีผลบ่งบอกสภาพการดำเนินงานตามโครงการในหลาย ๆ ด้าน คือ

1. โครงการนั้น จะมีส่วนช่วยในการเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศได้เพียงใดแค่ไหน
2. โครงการนั้น จะสามารถพึ่งตัวเองได้เพียงใดในอนาคตข้างหน้า
3. โครงการนั้น จะมีผลต่อรายได้ของประชาชนในลักษณะใดมากน้อยเพียงใด
4. โครงการนั้นจะมีผลต่อประชาชนทั่วไปในเรื่องสุขภาพอนามัยและสุขภาพจิตดีขึ้นหรือไม่เพียงใด
5. หากโครงการนั้นดำเนินไปแล้ว เกิดมีผลเสียหายว่าจะมีผลกระทบทางที่ องค์ประกอบของสังคมด้านใดเสียหายมากน้อยเพียงใด
6. มีโครงการอื่นๆ ที่น่าจะดีกว่าโครงการที่ทำอยู่หรือไม่ หรือโครงการนี้ ควรจะดำเนินการต่อไปหรือควรระงับ

7. โครงการนี้มีผลต่อการกระจายรายได้ การกระจายความมั่งคั่งของประชาชน
 มากน้อยเพียงใดและทางด้านใด

8. โครงการนั้นมีความหมายเป็นพิเศษหรือเป็นส่วนรังกำก้ำให้เกิดกิจกรรมอื่น ๆ
 ต่อสังคมหรือประชาชนหรือไม่ ในลักษณะใด และมากน้อยเพียงใด (ยูวัลด์ วูคิเมซี, 2527:295)

การประเมินสัมฤทธิ์ผลโครงการพัฒนาชุมชนที่เสนอมานั้น หมายถึงการประเมินผล
 หลังโครงการสิ้นสุดแล้ว และประเมินระหว่างการทำโครงการซึ่งการประเมินผลระหว่าง
 โครงการจะประยุกต์ใช้กับโครงการที่ได้ดำเนินการไปแล้ว

2.2.4 ข้อจำกัดในการประเมินผลโครงการพัฒนาชุมชน

นอกจากปัญหาทั่วไปในการประเมินโครงการแล้ว การประเมินผลโครงการพัฒนา
 ยังมีปัญหาและข้อจำกัดอีกหลายประการ กล่าวคือ

1. การพิจารณาผลลัพธ์และผลกระทบ ไม่อาจหาเครื่องบ่งชี้ที่ชัดเจนเหมือน
 การประเมินโครงการทางด้านวัตถุได้เพราะโครงการพัฒนาชุมชนมีเป้าหมายทั้งด้านวัตถุที่เป็น
 รูปธรรมและทางด้านการเปลี่ยนแปลงคนที่เป็นเป้าหมายนามธรรมยากจะสรุปได้ว่าสำเร็จเพียงใด
 เพราะการตัดสินความสำเร็จด้านนามธรรมนั้นขึ้นอยู่กับกรให้คุณค่า (Value judgement)
 ของผู้ประเมินและความซื่อสัตย์ที่จะไม่ใช้ความอคติในการประเมิน

2. ปัจจัยตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินโครงการพัฒนาชุมชน มีมากทั้งด้าน
 เศรษฐกิจ สังคม การเมือง อีกทั้งปัจจัยเหล่านี้มีลักษณะเคลื่อนไหว (Dynamics) เปลี่ยนแปลง
 อยู่ตลอดเวลา ทำให้ยากที่จะวัดความสัมพันธ์ของตัวแปร และยากที่จะระบุชัดว่าปัจจัยตัวใดเป็น
 สาเหตุของความสำเร็จหรือล้มเหลวของโครงการนั้น อีกทั้งการเข้าใจปัจจัยต่างๆ นั้นมีความ
 ละเอียดอ่อนยากที่จะอธิบายถึงกระบวนการเหตุผลของการทำให้เกิดผลนั้นได้

3. ในการประเมินกระบวนการนั้นมีความสลับซับซ้อนมาก เพราะการกระทำของ
 บุคคลฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการ อาจจะมีเจตนาแอบแฝงอื่นที่นอกเหนือการควบคุมและ
 ตรวจสอบทำให้ตีความหมายผิดพลาด และกระบวนการต่างๆ ก็เคลื่อนไหวการกระทำอย่างหนึ่ง
 อาจถูกต้อง แต่ต่อมาอาจไม่ถูกต้องขึ้นอยู่กับสถานการณ์และปัจจัยอื่นอีกมาก ทำให้ไม่สามารถสรุป
 กฎเกณฑ์ที่แน่นอนได้เสมอไป

4. การประเมินโครงการต่างๆ ไม่สามารถนำไปใช้เป็นหลักการทั่วไปได้
 เพราะรูปแบบโครงการ จุดมุ่งหมายของโครงการอาจต่างระดับ ผลที่ได้จึงไม่สอดคล้องของ
 โครงการอื่นหรือแม้แต่ลักษณะโครงการเหมือนกัน ก็อาจจะใช้ไม่ได้เพราะยังมีปัจจัยเรื่องลักษณะ

เฉพาะของประชาชนและชุมชนเป็นตัวแทนอีกด้วย

5. ปัจจัยด้านเวลาและงบประมาณดังได้กล่าวในข้อต้นๆ แล้วว่าโครงการพัฒนาชุมชนมีความสลับซับซ้อน การจะประเมินได้ดั้นั้น จึงต้องอาศัยวิธีทางคุณภาพซึ่งใช้เวลาและงบประมาณมาก ซึ่งทำให้สามารถรอการประเมินผลได้เพราะจะไม่ทันกันกับปัญหา และความต้องการของประชาชนและสังคมที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไป

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและครอบครัวในกระบวนการพัฒนาชุมชน

จากผลการสรุปการสัมมนาเรื่องแนวความคิด และทิศทางการพัฒนาประเทศในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 เมื่อ กุมภาพันธ์ 2538 ของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่ประชุมร้อยละ 100 เห็นด้วยที่ต้องปรับแนวความคิดการพัฒนาเสียใหม่ และร้อยละ 100 เห็นด้วยกับข้อเสนอให้ "คน" เป็นศูนย์กลางหรือจุดหลักของการพัฒนาโดยสรุปปรัชญาไว้เพียงประโยคเดียวว่า "การพัฒนาประเทศ คือ การพัฒนาคน" ซึ่งประกอบด้วย เด็กเยาวชนและสมาชิกในสถาบันครอบครัว

เด็กก่อนวัยเรียนหรือเด็กอายุ 0-5 ปี เป็นวัยที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นวัยแรกเริ่มของชีวิต เป็นวัยผู้ใกล้ชิด พ่อ แม่ และผู้เลี้ยงดู มีอิทธิพลต่อการปลูกฝังอุปนิสัย บุคลิกภาพให้แก่เด็ก เป็นผู้วางรากฐานให้แก่ชีวิตของเด็ก ถ้าเด็กในวัยนี้ได้รับการเลี้ยงดูอย่างเหมาะสมและดี ก็จะเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพในอนาคต ฉะนั้นการพัฒนาเด็กในวัยนี้ สิ่งที่จะลืมไม่ได้ก็คือการพัฒนาครอบครัว ซึ่งประกอบด้วยผู้ปกครองสมาชิกในครอบครัวและผู้เลี้ยงดูที่จะให้เด็กให้มีคุณภาพก็เพราะบุคคลเหล่านี้มีอิทธิพลต่อเด็กเป็นอย่างมาก ดังกล่าวที่ว่า ผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพมาจากครอบครัวที่มีคุณภาพเช่นกัน

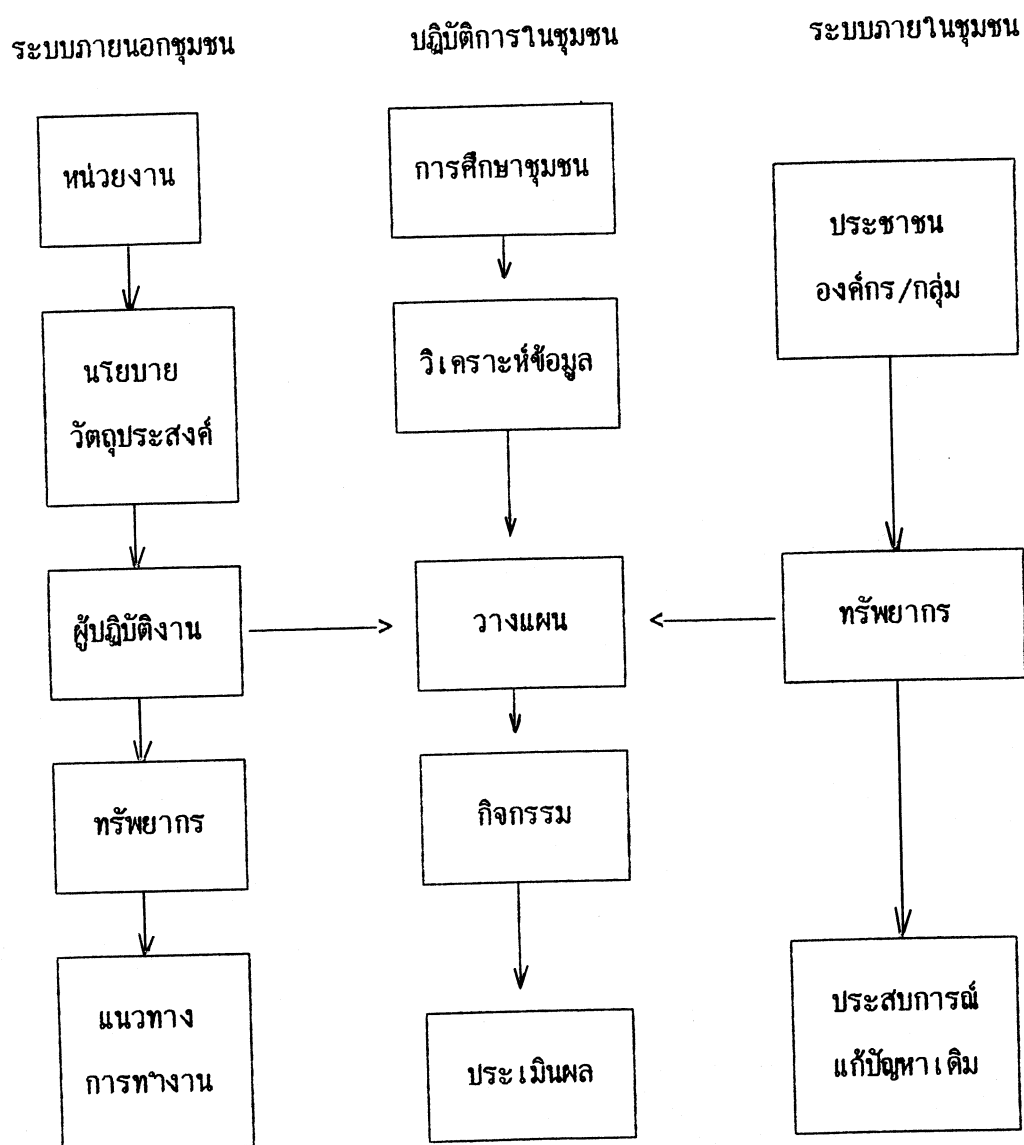
จากแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กปฐมวัยและครอบครัวทำให้มีความเชื่อในแนวความคิดนี้และเชื่อว่าครอบครัวที่มั่นคงผาสุกจะป้องกันปัญหาต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในสังคม เพราะครอบครัวเป็นหน่วยแรกของสังคมหรือหน่วยเล็กในสังคมใหญ่ ถ้าสังคมหน่วยเล็กมีคุณภาพสังคมโดยรวมย่อมมีคุณภาพ เช่นกัน ดังนั้นกระบวนการพัฒนาแนวใหม่ จึงเน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Resources Development or HRD) เพราะถือว่ามนุษย์คือศูนย์กลางของการพัฒนาทุกด้านแต่ในการวิจัยประเมินผลครั้งนี้จะศึกษาถึงแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและครอบครัวในฐานะ "ทรัพยากรมนุษย์" และเป็นการพัฒนาที่ใช้กระบวนการทางด้านงานพัฒนาชุมชน ในการดำเนินกิจกรรมในรูปแบบของโครงการพัฒนา (Development Project)

แนวคิดการพัฒนาเด็กและครอบครัวในชุมชนนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ก็คือการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในชุมชนนั่นเอง โดยเฉพาะชุมชนชนบท ซึ่งหน่วยงานต่างๆ ที่จะไปดำเนินกิจกรรมใด ๆ จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม และหาแนวทางร่วมกันในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เพราะการเรียนรู้ถึงแนวคิดต่อการพึ่งตนเอง และช่วยเหลือกันในสังคมย่อมจะเป็นแนวทางต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ดังนั้นโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและครอบครัวจึงจำเป็นต้องเกิดขึ้นมาจากกระบวนการพัฒนาชุมชน ซึ่งประกอบด้วยชุมชน ประชาชน และนักพัฒนา ที่จะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดแนวทางการเปลี่ยนแปลงสู่การพัฒนาในรูปแบบหรือวิธีการของการพัฒนาชุมชน (Community Development Method)

กระบวนการพัฒนาชุมชนนั้นเป็นเรื่องของ Know-how ที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีระเบียบโดยทั่วไปแล้ว กระบวนการจะเริ่มต้นจากกลุ่มเล็กในปัญหาที่ค่อนข้างง่าย และแก้ไขได้ในระยะเวลาสั้น รวมทั้งใช้ทรัพยากรในหมู่บ้านจากพลังของระบบภายในชุมชน และการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน กระบวนการก็จะสามารถขยายใหญ่ขึ้น มีระบบการทำงานที่สัมพันธ์กับคนจำนวนมาก มีวิธีการดำเนินงานแบบใหม่ซึ่งจะนำไปสู่เป้าหมายที่มีคุณค่าคือ การพัฒนาคน (Human Development) โดยเฉพาะการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กและครอบครัวภายในชุมชน

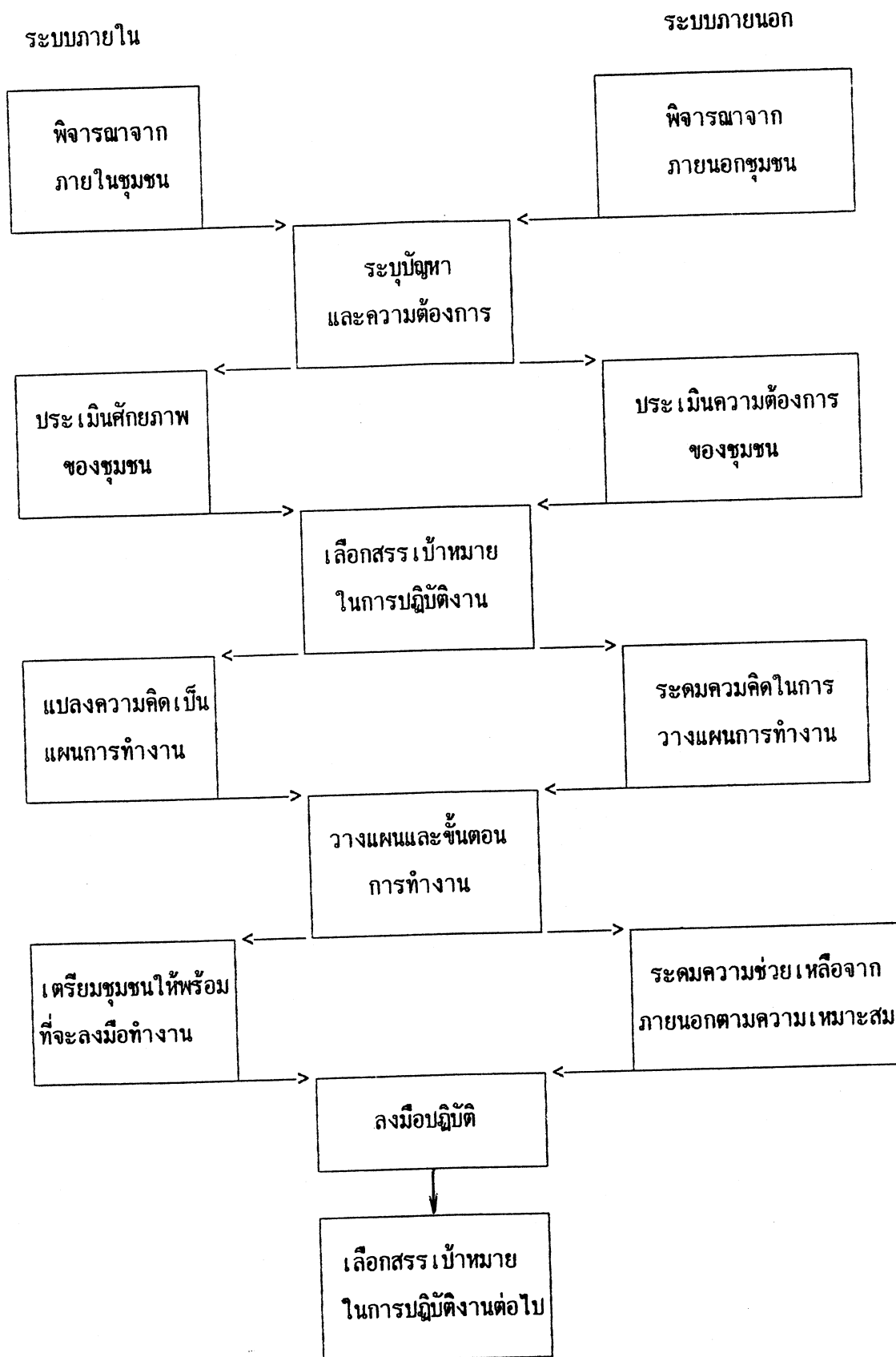
กระบวนการพัฒนาชุมชนตามที่ Daniel J. Schler อ้างใน Lee J. Carry (1983: 117-118) ได้กล่าวถึงการปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ระหว่างระบบภายนอกและภายในชุมชน ได้อธิบายถึงความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากกระบวนการ และเทคนิคทางการพัฒนาชุมชน เพราะการที่จะดำเนินโครงการใดๆ ก่อนต้องศึกษากระบวนการอย่างละเอียดถี่ถ้วนเสียก่อน

ปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ระหว่างภายนอกและภายในชุมชน



การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินการตามขั้นตอนใน กระบวนการพัฒนาชุมชน ดังนั้นการพัฒนาเด็กและครอบครัวในชนบท จึงต้องศึกษาจากแนวคิดของ Daneil J. Shler อ้างใน Lee J. Carry (1983 : 119) ที่จัดทำ Daigram ไว้เป็น แนวทางดังนี้

แผนภูมิที่ 7 แสดงปฏิสัมพันธ์ของระบบภายในและภายนอกชุมชนในการปฏิบัติงานชุมชน



แผนภูมิที่ 8 แสดงปฏิสัมพันธ์ของระบบภายในและภายนอกชุมชนในการปฏิบัติงานชุมชน

จาก Diagram ข้างต้นจะเห็นได้ว่าองค์ประกอบที่สำคัญในกระบวนการพัฒนาชุมชน
 ยังต้องประกอบด้วยระบบภายในชุมชนและระบบภายนอกชุมชนอันได้แก่ หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง
 ซึ่ง Daniel J. Shler อ้างใน Lee J. Carry (1983:117) ได้เรียกหาสถาบันทรัพยากร
 (Institutional resource) ของระบบการพัฒนาชุมชนที่มีระบบย่อยอันเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน
 คือ

1. นักพัฒนา
 2. นักเทคนิคหรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน
 3. การสนับสนุนทางด้านวัสดุ อุปกรณ์ ที่จำเป็นตามความต้องการของชุมชน
- นอกจากนี้ องค์ประกอบในกระบวนการพัฒนาชุมชนอาจได้แก่
1. นักพัฒนาผู้ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในการ กระตุ้น ส่งเสริม และอำนวยความสะดวกต่อ

การเปลี่ยนแปลง

2. ประชาชน
3. ภาวะแวดล้อมหรือประเด็นปัญหาที่ต้องจัดการ
4. ทรัพยากรที่ต้องการจากภายนอก
5. การแสดงความคิดเห็น
6. ความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา
7. มิติด้านเวลาที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงและความต่อเนื่องของการพัฒนาชุมชน

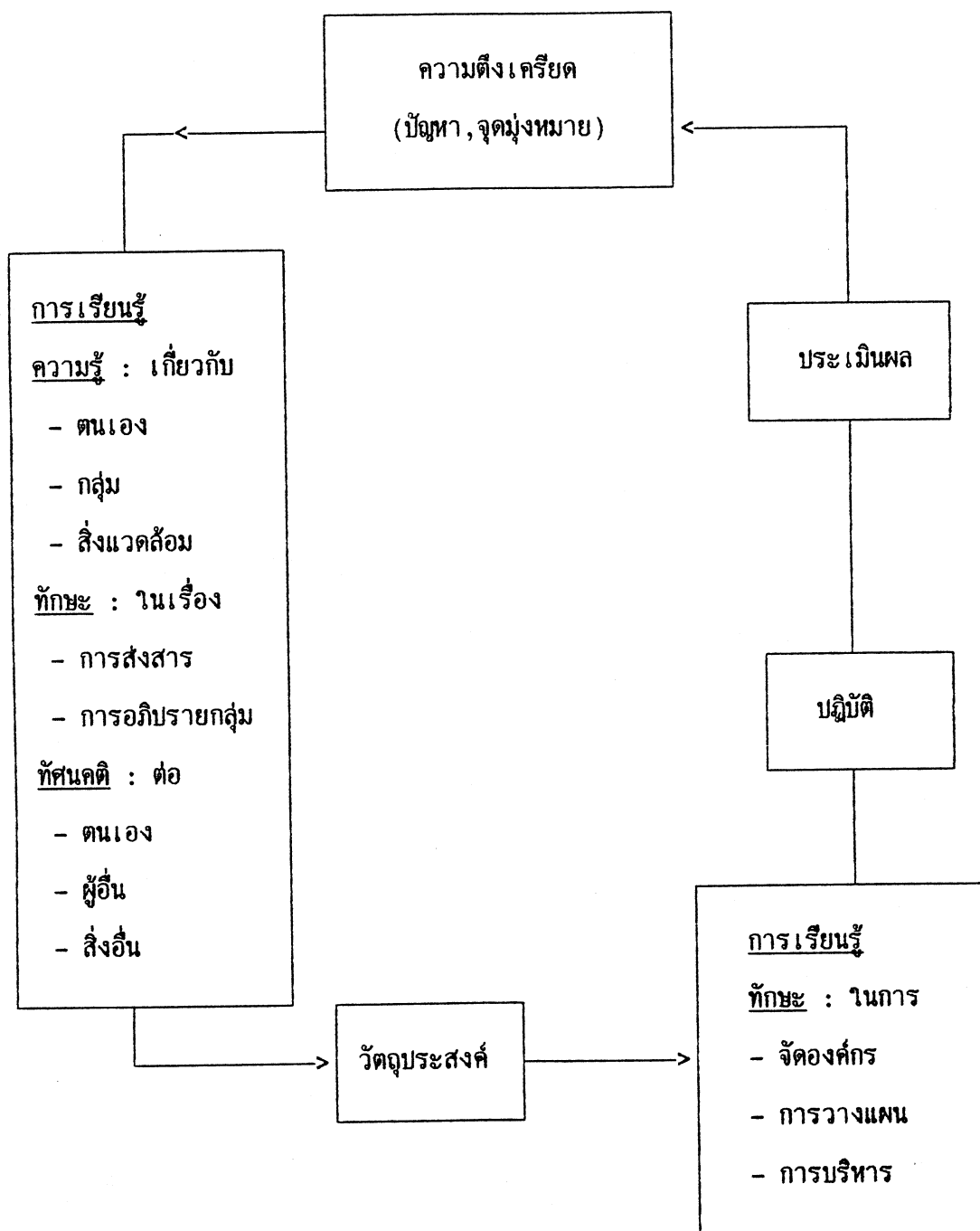
กระบวนการเริ่มเมื่อนักพัฒนาเข้าสู่หมู่บ้าน และเริ่มสร้างความสัมพันธ์อย่างมีจุดมุ่งหมาย
 เพื่อสนับสนุนให้การพัฒนาคาดำเนินไปด้วยตัวของชาวบ้านเองอย่างมั่นคง นักพัฒนาเริ่มทำงาน
 โดยติดต่อสัมพันธ์กับชาวบ้านแบบที่ชาวบ้านเข้าใจได้ และเน้นหนักในเรื่องที่เป็นความต้องการ
 และมีความหมายสำหรับตัวชาวบ้านเองเพื่อให้งานสำเร็จผล เช่น การศึกษาปัญหาเด็กในชุมชน
 นักพัฒนา (Community Organizer) ต้องศึกษาข้อมูลเบื้องต้น การสร้างความคุ้นเคยกับชุมชน
 และเรียนรู้ปัญหาร่วมกับชาวบ้าน ก่อนที่จะดำเนินกิจกรรมการพัฒนา

แม้ว่ากระบวนการพัฒนาชุมชนได้เป็นที่ยอมรับ และเข้าใจกันอย่างกว้างขวางว่า หมายถึง
 ชุด หรือลำดับของการกระทำ (Set of action) ระหว่างนักพัฒนาและชุมชนเพื่อก่อให้เกิดการ
 เปลี่ยนแปลงในทิศทางที่พึงปรารถนาของประชาชนในชุมชน กระนั้นก็ตาม นักปฏิบัติและนักวิชา
 การพัฒนาชุมชนต่างๆ ก็มีการให้นิยามความสำคัญแก่กระบวนการพัฒนาชุมชนแตกต่างกันออกไป
 บ้างก็เน้นที่กระบวนการแก้ไขปัญหา กระบวนการเรียนรู้ หรือการพิจารณามิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้ง

การบริหาร และการปฏิบัติ ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ จะนำเสนอรูปแบบ (Model) ของกระบวนการพัฒนาชุมชน 3 รูปแบบดังนี้ คือ

1. รูปแบบของกระบวนการพัฒนาชุมชนของ Hyden Robert

Robert (1979) เป็นความสำคัญที่กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในขั้นตอนต่าง ๆ ของการดำเนินงาน โดยเสนอภาพ ดังนี้



แผนภูมิที่ 9 รูปแบบของกระบวนการพัฒนาชุมชนของ Hyden Robert

2. รูปแบบกระบวนการพัฒนาชุมชนของ Biddle

Biddle (1979) อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร (2527:12) ได้นำเสนอตัวแบบกระบวนการพัฒนาชุมชนอันเป็นการสรุปทฤษฎีการทำงานพัฒนาชุมชนในประเทศอเมริกา จุดเด่นของงานของ Biddle คือ การเสนอตัวแบบในระดับจุลภาคซึ่งใช้คำว่า Basic Nucleus และระดับมหภาค หรือ Larger Nucleus

2.1 Basic Nucleus Process

ขั้นตอนสำคัญ

การสำรวจ

- ประวัติศาสตร์ชุมชน
- เหตุการณ์ปัจจุบัน
- การสร้างการยอมรับจากประชาชน
- การสร้างสัมพันธ์กับประชาชน
- การพบปะสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ

การรวมกลุ่ม

- ปัญหา ของกลุ่มสนใจหรือกลุ่มผลประโยชน์
- การประชุมอย่างเป็นทางการ
- การจัดโครงสร้างองค์กร
- การสร้างข้อตกลงร่วมกัน
- การให้การศึกษา

การอภิปราย

- การระบุปัญหา
- การหาทางเลือก
- ศึกษาข้อดีข้อเสีย
- การประเมินทางเลือก
- ตัดสินใจ

การปฏิบัติงาน



การเริ่มโครงการใหม่

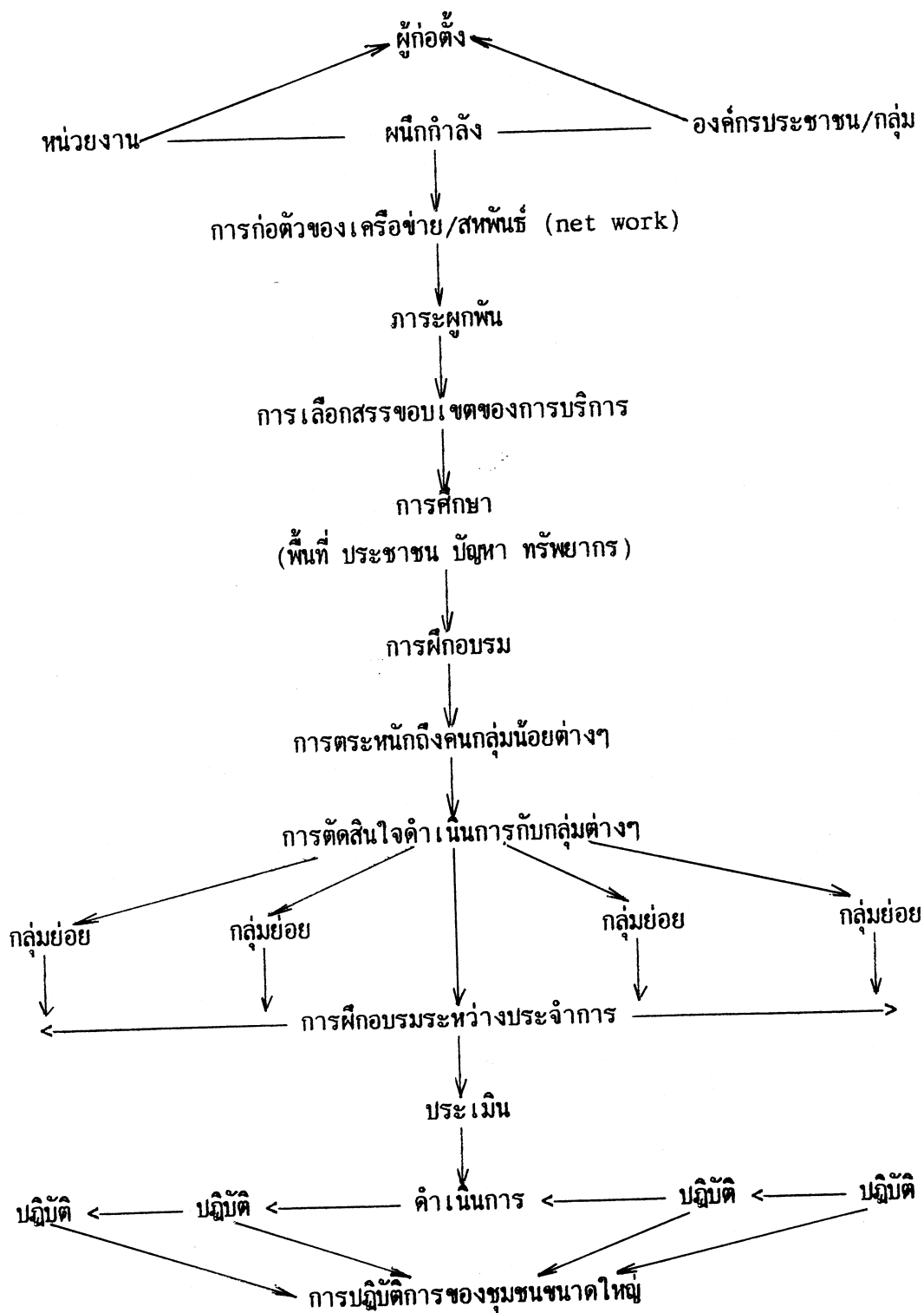


การสร้างอย่างต่อเนื่อง

- ดำเนินงานตามโครงการ
- สรุปรายงาน
- วิเคราะห์
- ประเมินผล

- ดำเนินงานในปัญหาตามต้องการใหม่
- ติดต่อทรัพยากรภายนอก
- เพิ่มขยายปัญหาและข้อขัดแย้ง
- สร้างแรงกดดัน
- สร้างฐานสนับสนุน
- กลุ่มถาวรซึ่งมีกิจกรรมต่อเนื่อง
- การถอนตัวของนักพัฒนาจากภายนอก
- การจัดการกับปัญหาจากความซับซ้อนที่เพิ่มขึ้น
- การเพิ่มความสำนึกรับผิดชอบที่จะดำเนินงานกับปัญหาที่ซับซ้อน

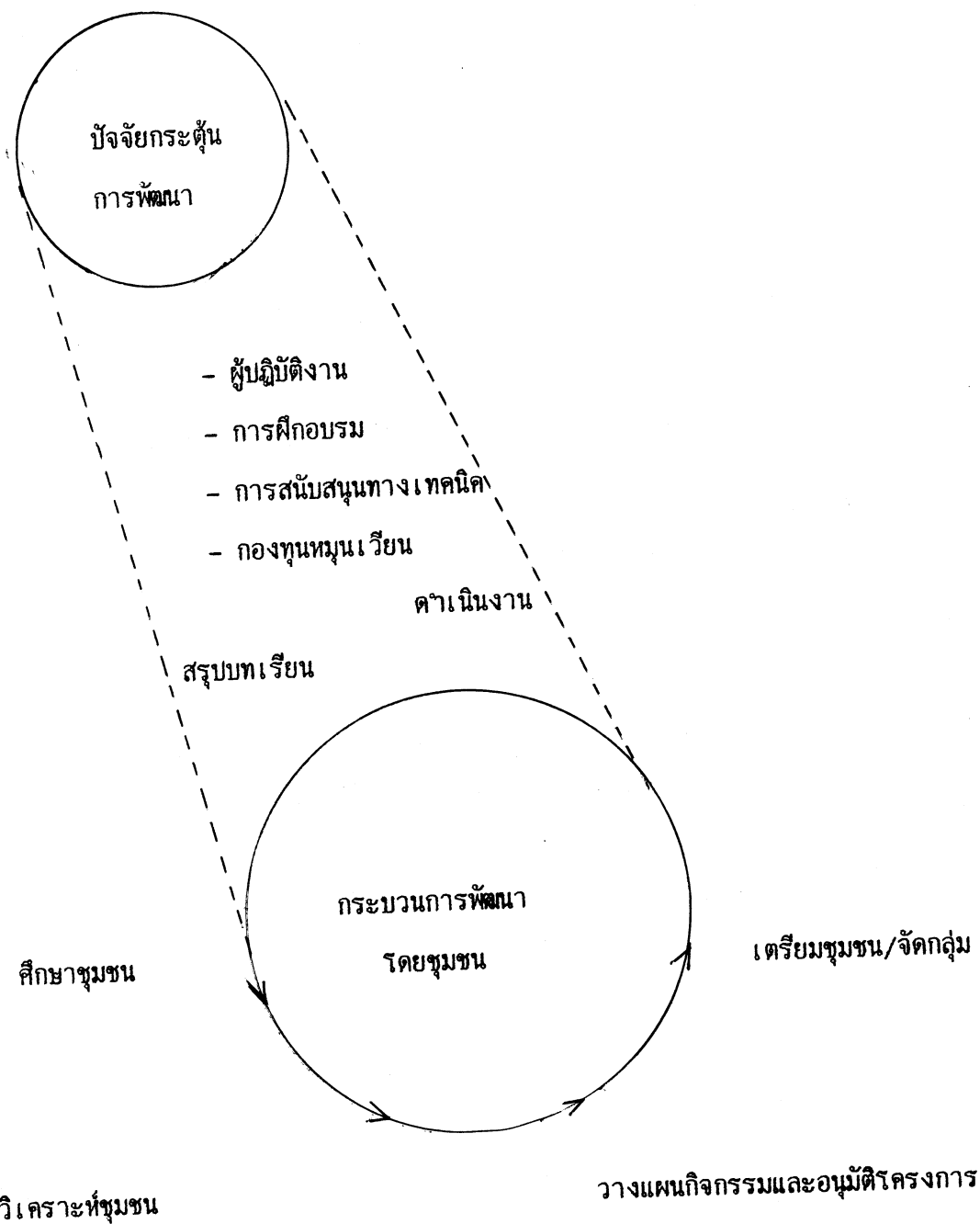
2.2 Larger Nucleus Process



ซึ่งมีความต่อเนื่องทั้งของ Larger Nucleus และ Smaller Nucleus

3. กระบวนการพัฒนาชุมชนของโครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดน จังหวัดสุรินทร์

(มูลนิธิพัฒนาอีสาน:2527)



แผนภูมิที่ 11 กระบวนการพัฒนาชุมชนของโครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดน จ.สุรินทร์

จากรูปแบบของกระบวนการพัฒนาชุมชนทั้ง 3 รูปแบบนั้นมิใช่เป็นรูปแบบที่มีกฎเกณฑ์ แต่ขึ้นอยู่กับเทคนิคและกระบวนการแต่ละโครงการ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนาชุมชน โครงการและประชาชนในชุมชนมีความสอดคล้องกับแนวทางใด

จากการศึกษาถึงกระบวนการพัฒนาชุมชนนั้น ขั้นตอนการดำเนินการต่อไปก็คือรูปแบบ และวิธีการที่จะนำไปสู่การพัฒนากิจกรรม (Activity Development) เพื่อตอบสนองเป้าหมาย หรือนโยบายของโครงการ สำหรับแนวคิดในการพัฒนาเด็กและครอบครัว ในกระบวนการพัฒนาชุมชนนั้นมีหลากหลายกิจกรรม

วิธีการของการพัฒนาเด็กและครอบครัวในกระบวนการพัฒนาชุมชน ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อแนวคิดนี้คือ กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนา ดังนั้นรูปแบบของการพัฒนากิจกรรม สามารถดำเนินการได้หลายวิธีการ ทวี นาคนบุตร (2528:75-76) ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนากิจกรรมในชุมชนไว้ ดังนี้

1. การศึกษาดูงาน (Field trip) เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้เกิดการขยายแนวคิดมากขึ้น
2. การเสนอ (Dialogue) เป็นวิธีการตั้งคำถามตอบเพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้ สภาพปัญหา และแสดงคำตอบด้วยตนเอง เช่น การจัดกลุ่มผู้ปกครองเพื่อการเสนอปัญหาเกี่ยวกับเด็กและครอบครัว
3. การประชุมถกเถียง (Buzz Group) เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น
4. การระดมความคิด (Brainstroming) การระดมสมองนี้เป็นการกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมเกิดความคิดสร้างสรรค์ในการหาแนวทางแก้ปัญหา
5. การแสดงบทบาทสมมุติ (Role playing) เป็นวิธีที่ชำนาญการให้ผู้เข้าเรียนเข้าใจปัญหาอย่างลึกซึ้ง
6. การสัมมนา (Seminar)
7. การบรรยาย (Lecture)

วิธีการดังกล่าวเป็นแนวทางที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาเด็กและครอบครัวของโครงการ ซึ่งต้องผ่านกระบวนการพัฒนาชุมชน การพัฒนากิจกรรมและกลุ่มเป้าหมายที่จะพัฒนา

เป้าหมายและยุทธศาสตร์ของการพัฒนาสังคมหรือชุมชนทั้งในเมืองและชนบท คือ แนวทางการพัฒนาเด็กและครอบครัว Ecoles Sans Frontieres (1992.4) ในประเมินผลโครงการ

พัฒนาเด็กและครอบครัวในชนบทนี้จะกล่าวเน้นการศึกษาเพื่อพัฒนาเด็ก และครอบครัวในฐานะเด็ก เป็นส่วนหนึ่งในครอบครัวและครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และกิจกรรมการพัฒนาเด็กและ ครอบครัวมีระดับการมีส่วนร่วมอย่างไรเพราะ การมีส่วนร่วมคือหัวใจของการพัฒนาชุมชน ดังนั้น การพัฒนาเด็กและครอบครัว จึงมีความสัมพันธ์และแนวทางในการพัฒนา คือ การกระตุ้นให้เกิด การรวมกลุ่มของชุมชนในรูปแบบขององค์กรประชาชนและส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจความจำเป็น พื้นฐาน ในชีวิตกระตุ้นให้เข้าใจปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาครอบครัวและชุมชนของตนเอง Ecoles Sans Frontirers (1992 : 3)

กระบวนการพัฒนาเด็กและครอบครัว คือ การกำหนดกิจกรรมต่างๆ เพื่อสามารถตอบสนอง ความต้องการของคน ครอบครัวและชุมชนได้ กิจกรรมเหล่านั้น คือกิจกรรมการศึกษาเพื่อพัฒนา คุณภาพชีวิต Ecoles Sans Frontirers ได้กำหนดรูปแบบการพัฒนาเด็กและครอบครัวดังนี้

1. ครอบครัวสัมพันธ์ คือ กิจกรรมที่เน้นการมีส่วนร่วมในครอบครัว เช่นการ Families Camping การเยี่ยมบ้าน และการสนทนากลุ่มสมาชิกในครอบครัว
2. ครอบครัวศึกษา คือกิจกรรมเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้โดยการสาธิตเพื่อพัฒนา ทักษะเฉพาะกรณี และการฝึกอบรมให้แก่สมาชิกในครอบครัว
3. ศูนย์พัฒนาเด็ก คือ กิจกรรมที่ต้องการให้พ่อแม่ได้มีเวลาในการประกอบอาชีพ และใช้เวลาบางส่วนในการเข้าร่วมรับผิดชอบการพัฒนาเด็ก เช่น การออกแรงในการก่อสร้าง วัสดุอุปกรณ์ตลอดจนการบริจาคอื่นๆ ของครอบครัวต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมในศูนย์พัฒนาเด็กของ ชุมชน
4. Home base community เป็นกิจกรรมที่รวมกลุ่มผู้ปกครองเด็กเพื่อให้เกิด การเรียนรู้และพัฒนาตนเอง และเพื่อให้เด็กได้รับการพัฒนาที่เหมาะสมเป็นสมาชิกในครอบครัว ที่มีคุณภาพ
5. การพัฒนาผู้นำ เป็นกิจกรรมที่เน้นประชาชนเป็นตัวแทนครอบครัวเข้ามามีส่วนร่วม ต่อกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง เช่น กลุ่มสตรีแม่บ้านหรือกลุ่มพ่อบ้านตลอดจนคณะกรรมการชุมชนต่างๆ แนวคิดนี้จึงมุ่งเน้นการศึกษาที่จะพัฒนาเด็กและครอบครัว โดยอาศัยรูป ของกระบวนการพัฒนาชุมชน เพื่อนำผลของการพัฒนาไปปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว และชุมชน โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมที่ถือเป็นหัวใจสำคัญของงานพัฒนาชุมชน

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน

2.4.1 คำจำกัดความเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ยิวคณ์ วุฒิเมธี (2526:20) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณา ตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบถึงตัวประชาชนเอง การที่สามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท เพื่อแก้ไขปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนที่ดีขึ้นได้นั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องยอมรับปรัชญาการพัฒนาชุมชนที่ว่า มนุษย์ทุกคนต่างมีความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างเป็นสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น และพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมของชุมชน ขณะเดียวกันต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่ามนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ ถ้ามีโอกาสและได้รับการชี้แนะอย่างถูกต้อง

ภูมิธรรม เวชชัย (2528) ได้ให้ความหมาย การมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการ และควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรและปัจจัยทางการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม และได้พัฒนาการรับรู้ภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจ การกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง

Lindgren (1973:367) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การที่บุคคลหลาย ๆ คนทำงานด้วยกันเพื่อนำไปสู่จุดหมายร่วมกันและทำงานนั้นให้สำเร็จและงานที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันหลาย ๆ คน จะต้องมีการร่วมมือมากขึ้น

การที่จะทำอะไรให้สำเร็จลุล่วงไปได้ขึ้นขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลกับกลุ่มว่ามีความสามารถที่จะช่วยกันทำงานมากน้อยเพียงใด ถ้าหากทุกคนต่างก็ยอมรับจุดมุ่งหมายต่าง ๆ ของกลุ่มแล้ว การทำงานของกลุ่มก็จะประสบความสำเร็จได้ง่ายขึ้นและเร็วขึ้น กลุ่มต่างๆ จะมีการร่วมมือแตกต่างกันไปไม่ว่ากลุ่มนั้นๆ จะมีปริมาณความเป็นศูนย์กลางน้อยก็ตาม อย่างน้อยที่สุดกลุ่มนั้นๆ จะแก้ปัญหาลับซับซ้อนก็ตามกล่าวคือ อย่างน้อยที่สุดกลุ่มจะต้องมีส่วนร่วมกันบ้างไม่มากก็น้อย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับยอมรับจุดมุ่งหมายของสมาชิกต่าง ๆ ว่ามีมากน้อยเพียงใด

सानิตย์ บุญชู (2530:68) ได้ให้ความหมาย การมีส่วนร่วมของประชาชนว่าเป็นกระบวนการที่ประชาชน ในชุมชนสามารถที่จะรวมตัวของเขาเองในการแสวงหาแนวทางในการตอบสนองด้วยการวางแผน การบริหารและการจัดการในการปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ของตนเองและท้องถิ่นให้ดีขึ้น

พัณฑ์ บุญรัตพันธ์ (2517:45) ได้พูดถึงการมีส่วนร่วมไว้ว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนจะต้องมีขึ้นโดยตลอด ตั้งแต่การวางแผนโครงการ การเสียสละ กำลังแรงงาน วัสดุ กำลังเงิน หรือทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น

โดยสรุป การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง บทบาทสำคัญของประชาชนที่ร่วมระดมความคิด เพื่อพิจารณา ตัดสินใจ ต่อการดำเนินงานกิจกรรมใดๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง และส่วนรวมของชุมชนตลอดจนการหาหนทางต่อการพัฒนาการรับรู้ภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกมาในรูปของการทำงานร่วมกันเพื่อนำไปสู่จุดมุ่งหมายเดียวกัน

2.4.2 การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน

พื้นฐานของการพัฒนาชุมชนก็คือ การทำให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาชุมชนเพื่อจะได้มีอำนาจตัดสินใจ และแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนนั้น Marray G. Ross (1979:158-178) กล่าวว่า เป็นผลมาจากความเห็นต้องกัน ในเรื่องของความต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงความเห็นต้องกันนั้นจะต้องมีมากพอจนเกิดการริเริ่มโครงการเพื่อปฏิบัติการ กล่าวคือ ต้องเป็นความเห็นชอบของส่วนใหญ่ว่าจะเข้าร่วมปฏิบัติการนั้น ๆ

เหตุผลเบื้องต้นที่คนเข้ามารวมกันนั้นก็เพราะตระหนักว่าการกระทำใดๆ ก็ตาม ส่วนใหญ่เป็นการทำงานในนามของกลุ่มหรือกระทำโดยผ่านองค์การ (organization) ซึ่งองค์การนั้นจะเป็นสื่อสำหรับการเปลี่ยนแปลงนั้นสัมฤทธิ์ผล

ข้อสมมุติ (Assumption) 3 ประการเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อแก้ไขปัญหของชุมชนและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ

1. ประชาชนในชุมชนนั้นจะต้องเข้าร่วมอย่างแข็งขันในการเปลี่ยนแปลงงานชุมชน
 2. ประชาชนควรจะมีส่วนร่วมมากที่สุดเท่าที่จะมากได้
 3. การมีส่วนร่วมจะต้องเป็นไปในลักษณะขององค์กรประชาธิปไตย
- นอกจากนี้ยังมีเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการมีส่วนร่วม 3 ประการ คือ
1. ความมีอิสระที่จะเข้าร่วม (freedom to participate - quonoty)
 2. ความสามารถที่จะเข้าร่วม (ability participate)
 3. ความเต็มใจที่จะเข้าร่วม (willingness to participate)

โดยที่ปรากฏอย่างชัดเจนโดยทั่วไปว่า ในกิจกรรมของชุมชนนั้น ประชาชนจะไม่เข้าร่วมทุกคน คนจำนวนมากอาจจะไม่สนใจต่อโอกาสในการเข้าร่วมเลย การเปลี่ยนแปลงในชุมชนจะมีอยู่เสมอไม่ว่าการเปลี่ยนแปลงนั้น ประชาชนทั้งหมดได้ร่วมมือร่วมใจกันก่อให้เกิดหรือไม่ก็ตาม ฉะนั้นการมีส่วนร่วมอาจจะพิจารณาได้ว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มบุคคลผู้เกี่ยวข้อง กับเรื่องราวหรือปัญหาแต่ละเรื่องแต่ละปัญหา โดยเฉพาะไม่ได้หมายถึงทุกคนจะต้องเกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วมในทุกเรื่อง จะเห็นได้ว่า บางคนอาจจะไม่สนใจที่จะเข้าร่วมในบางกิจกรรมเลย เพราะไม่ตรงกับความสนใจ หรือผลประโยชน์ของบุคคลผู้นั้น หรือบางคนอาจจะเข้าร่วมในตอนแรกและถอนตัวออกไปเพราะไม่เห็นด้วยกับวัตถุประสงค์โครงการ หรือผู้เข้าร่วมอื่น ๆ ก็เป็นไปได้

การดำเนินงานพัฒนาชุมชนหากขาดการมีส่วนร่วมในระยะแรกแล้วจะมีผลต่อการดำเนินงานต่อไป ฉะนั้นองค์การที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ควรมีหน้าที่ในการกระตุ้นให้สมาชิกได้เข้ามามีส่วนร่วมให้มากขึ้น

4.2.3 ลักษณะของการมีส่วนร่วม (Dimension of participation)

ลักษณะของการมีส่วนร่วม ประกอบ

1. พื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการมีส่วนร่วม (prerequisites of participation)
2. ชนิดหรือแบบของการมีส่วนร่วม (Types of participation)
3. ประเภทของผู้เข้าร่วม (Types of participants)
4. ความสัมพันธ์ของผู้เข้าร่วมกับท้องถิ่น (Relationships of participant to locality)
5. ขั้นตอนของการจัดองค์กรเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
(stages of organization as they relate to participation)

1. พื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการมีส่วนร่วม

Murray G. Ross (1979) ได้เสนอความเห็นว่าการที่ประชาชนจะเข้าร่วมได้จะต้องมีพื้นฐานที่จำเป็นคือ

- 1.1. มีความรู้กว้างขวาง และมีภูมิหลังที่ทำให้สามารถแยกแยะ จัดลำดับความสำคัญของประเด็นปัญหาต่าง ๆ

1.2. มีความสามารถที่จะเรียนรู้และตัดสินใจได้อย่างรวดเร็ว รวมทั้งความสามารถที่จะใช้ประโยชน์จากผู้เชี่ยวชาญได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถศึกษาด้วยตนเอง รู้จักกลั่นกรองประโยชน์จากเรื่องสำคัญที่เกี่ยวข้องมาใช้ในการปฏิบัติ

1.3. ความสามารถที่จะดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนนั้น John M. Cohen และ Norman T. Uphoff (1977:18-19) ได้เสนอถึงบริบท (context) ของการมีส่วนร่วมว่า การวิเคราะห์ และจัดการมีส่วนร่วมจำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ เกี่ยวกับสภาพแวดล้อม และสภาพทางสังคมซึ่งมีความซับซ้อนเป็นอย่างมากด้วยได้แก่

1. ปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพ เช่น ฤดูกาลผลิต ซึ่งขึ้นอยู่กับน้ำฝนอุณหภูมิและชนิดของดิน สภาพภูมิประเทศและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่ประชาชนอยู่กันอย่างกระจายอาจมีผลต่อการเข้าร่วมประชุม
2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ความเพียงพอหรือความขาดแคลนในการผลิต เช่น ที่ดิน ทุน แรงงาน รวมทั้งการพัฒนาทักษะ การคมนาคมขนส่ง การสื่อสาร
3. ปัจจัยทางการเมือง จะต้องไม่คาดหวังว่าจะเกิดการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในบรรยากาศซึ่งอุดมการณ์แห่งชาติไม่สนับสนุนประชาธิปไตย
4. ปัจจัยทางสังคม การแบ่งชนชั้นทางสังคม รูปแบบของครอบครัว เช่น ครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวขยาย เครือญาติ องค์การทางสังคม เชื้อชาติ ศาสนา อาจจะมีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน
5. ปัจจัยทางวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ทัศนคติต่างๆ ต่ออำนาจหน้าที่ ความเชื่อที่เป็นอุปสรรคต่อความเสมอภาคทางสังคม อาจมีอิทธิพลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการของคนยากจน หรือการริเริ่มกิจกรรมด้านสตรีอาจจะติดเงื่อนไขที่ทัศนคติทางวัฒนธรรมต่าง ๆ
6. ปัจจัยทางประวัติศาสตร์ ตัวอย่างเช่น ประสบการณ์ที่ล้มเหลวในอดีตอาจจะมีผลให้ประชาชนไม่สนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น สหกรณ์

2. ชนิดหรือแบบของการมีส่วนร่วม

ชนิดหรือแบบของการมีส่วนร่วมอาจจะจำแนกพิจารณาได้ ดังนี้

2.1 จำแนกตามสถานภาพของการเข้าร่วม ได้แก่ ตำแหน่ง หน้าที่ บทบาท เช่น ผู้นำ กรรมการ สมาชิก ผู้ปฏิบัติการ ผู้รับผลประโยชน์ เป็นต้น

2.2 จำแนกตามปัจจัยนำเข้า (Input) ของผู้เข้าร่วม เช่น ร่วมออก แรงงาน วัสดุ เงิน สิ่งของ ความคิด ฯลฯ

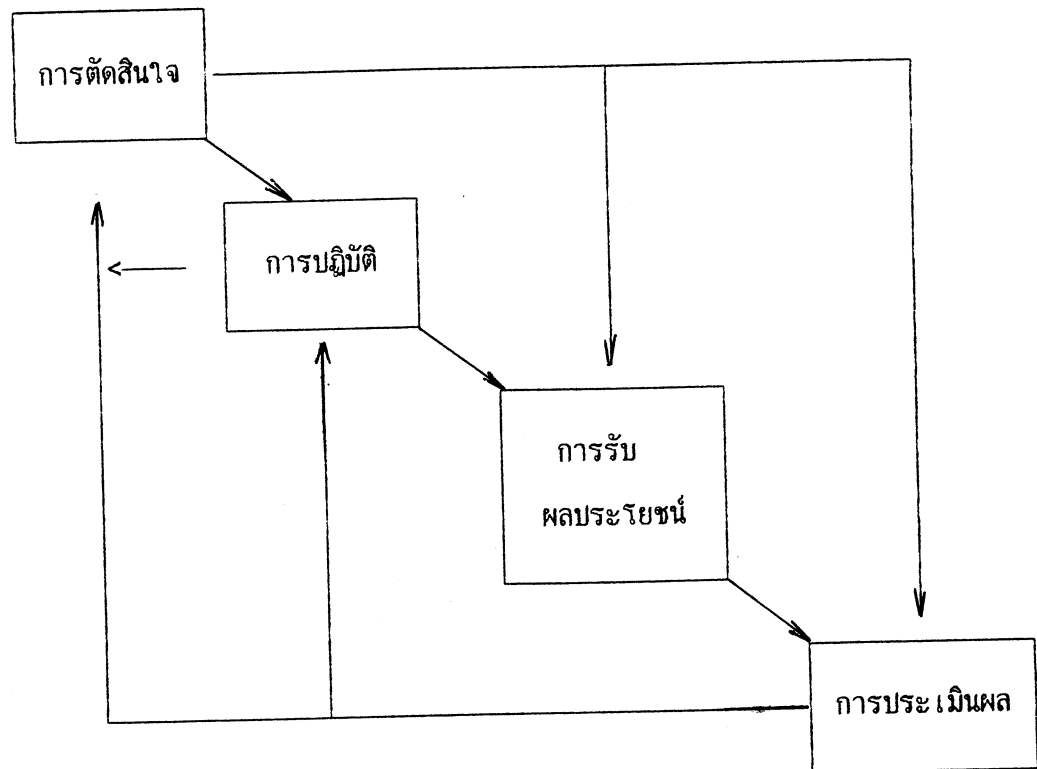
2.3 จำแนกตามขั้นตอนของการร่วม อาจจะพิจารณาจากขั้นตอนของการปฏิบัติงานเริ่มตั้งแต่การระบุปัญหาจนกระทั่งถึงการประเมินผล

แม้ว่าชนิดหรือแบบของการมีส่วนร่วมข้างต้นจะมิได้แสดงลักษณะของการมีส่วนร่วมทั้งหมด แต่ก็ยังเป็นเครื่องบ่งชี้ในเรื่องของ social participation ได้เป็นอย่างดี แสดงให้เห็นถึงบทบาท หน้าที่ และการแสดงออกของผู้เข้าร่วมในกิจกรรมของชุมชนนั้น ๆ

นอกจากนี้ Cohen and Uphoff (1977:20) ให้ความสำคัญแก่ประเภทหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน
3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ขั้นตอนเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นโดยสามัญ การมีส่วนร่วมในการประเมินผลเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นน้อยที่สุด



แผนภูมิที่ 12 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของ Cohen และ Uphoff

ในภาพที่ 1 จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจจะเกี่ยวข้องโดยตรงกับการปฏิบัติ ขณะเดียวกันก็เกี่ยวข้องกับการกระจายผลประโยชน์และการให้หรือไม่ให้โอกาสที่จะประเมินผล จากการลงมือปฏิบัติงานก็จะก่อให้เกิดประโยชน์ ผู้ที่เข้าร่วมในการดำเนินงานก็ย่อมจะมีสิทธิได้รับประโยชน์

การพิจารณาผลจากการดำเนินงานทั้งในเชิงปริมาณและรูปแบบ ก็คือ การประเมินผลนั่นเอง และการประเมินผลก็จะให้ข้อเสนอแนะ ในการปรับปรุงการตัดสินใจและการปฏิบัติงาน เพื่อประโยชน์ที่จะได้รับจากโครงการ

3. ประเภทของผู้เข้าร่วม(participants)

ประเภทของผู้เข้าร่วม (participants) นั้น Suttan และ Kolaja อ้างใน Marray G. Ross (1979) ได้แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

3.1 ผู้ปฏิบัติการ (actors)

3.2 ผู้รับประโยชน์ (recipient)

3.3 สาธารณชน (public)

นอกจากนี้ Sandors อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร (2527 : 6) ได้แบ่งผู้เข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาชุมชนเป็น 4 ประเภทคือ

1. ผู้นำท้องถิ่น
2. ผู้มีความรู้ด้านวิชาชีพในชุมชน
3. ผู้มีความรู้ด้านวิชาชีพจากภายนอกชุมชน
4. ผู้ประสานงานพัฒนาชุมชน

ในประเภทแรกคือ ผู้นำท้องถิ่นซึ่งมีคุณสมบัติต่างๆ กัน มีความเข้าใจในกระบวนการพัฒนาชุมชน มีเวลาและพลังความสามารถที่จะร่วมงาน ในประเภทที่สอง คือ ผู้ที่มีความรู้ด้านวิชาชีพในชุมชนจะพยายามพัฒนาและส่งเสริมการพัฒนาที่เป็นความต้องการของชุมชน เช่น การศึกษา สวัสดิการ สังคม การเกษตร เป็นต้น และประเภทที่สาม คือ ผู้ที่มีความรู้ด้านวิชาชีพจากภายนอกชุมชนมักจะมุ่งทำงานในเฉพาะโครงการที่มีความสำคัญพิเศษ เพื่อให้งานนั้นประสบความสำเร็จส่วนประการสุดท้าย ผู้ประสานงานพัฒนาชุมชนนั้นอาจเรียกว่าเป็นนักพัฒนาเอนกประสงค์ (multi-purpose C.D.Worker) เป็นผู้ชำนาญการทั่วไป (generalist) ที่สามารถประสานงานกับทุกฝ่ายได้ แต่ในกระบวนการพัฒนาชุมชนนั้นจะถือได้ว่า ผู้ประสานงานพัฒนาชุมชนนั้นเป็นผู้ชำนาญการพิเศษ (specialist)

4. ความสัมพันธ์ของผู้เข้าร่วมกับท้องถิ่น

ความสัมพันธ์ของผู้ที่เข้าร่วมกับท้องถิ่นนั้น จะต้องทำความเข้าใจถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการพัฒนาชุมชนด้วยเป็นประการแรก ลักษณะความสัมพันธ์ขึ้นอยู่กับธรรมชาติขององค์การพัฒนาชุมชนกับชุมชนที่องค์การนั้นเข้าไปทำงานด้วย ผู้ที่เข้าร่วมอาจจะ เป็นได้ทั้งคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชนของตนหรืออาจจะ เป็นบุคคลภายนอกที่มีประสบการณ์เข้ามาเกี่ยวข้องร่วมงานด้วย แต่ถ้าหากปรากฏว่าผู้ที่ร่วมงานอย่างแข็งขันส่วนมากนั้นเป็นบุคคลภายนอก ก็จำเป็นต้องเร่งเร้าให้มีการสร้างและพัฒนาผู้นำภายในท้องถิ่นขึ้นมาให้ได้

5. ขั้นตอนของการจัดองค์กร เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การจัดองค์กรจะเกิดขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายอันหนึ่งอันใดโดยเฉพาะนั้น จะมีพัฒนาการอยู่ 3 ขั้นตอนคือ

5.1 ขั้นรวมตัว (The initial stage of organization) อาจจะมีผู้เข้าร่วมไม่กี่คน นับเป็นจำนวนน้อยกว่าในขั้นอื่น ๆ จัดได้ว่าเป็นกลุ่มผู้ริเริ่มการหรือผู้ก่อตั้ง ซึ่งจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักชุมชนเป็นอย่างดีและระดมความคิดอย่างหนักหน่วงในการปูพื้นฐานของงาน ตลอดจนรู้ว่าควรจะชักชวนผู้ใดมาร่วมงานอีกในขั้นต่อไป

5.2 ขั้นดำเนินงานให้สัมฤทธิ์ผล (The task accomplishment stage) เป็นขั้นที่จะต้องขยายขอบเขตการมีส่วนร่วมให้กว้างขวางยิ่งขึ้น การมีส่วนร่วมของชุมชนจะต้องมีการระดมจนมากที่สุดขีดให้มีความกว้างที่สุดในหลายกรณีการที่มีผู้เข้าร่วมมากก็ถือว่าเป็นการสัมฤทธิ์ถึงจุดหมายปลายทางของงานในตัวเองอยู่แล้ว

5.3 ขั้นปฏิบัติการต่อเนื่องหรือสลายตัว (The stage of continuity or discontinuity) หากกิจกรรมนั้นจบสิ้นในตัวเอง ผู้เข้าร่วมอาจจะสลายตัวไปพร้อมกับกิจกรรมอื่นๆ โดยทั่วไปการรวมตัวกันเพื่อจะดำเนินการใดให้บรรลุผลสำเร็จแล้วนั้นมักจะไม่น่าสลายตัวแต่จะเริ่มงานขึ้นมาใหม่ ผู้ที่เข้าร่วมอาจจะมีการสับเปลี่ยนถอนตัวออกบ้างตามความสนใจและผลประโยชน์ ผู้นำเก่าอาจจะลาออกผู้ที่เข้ามาใหม่อาจจะไม่รู้เกี่ยวกับประวัติของการริเริ่มตั้งแต่แรกก็ได้ ลักษณะของการเข้าร่วมของปัจเจกบุคคลจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

กล่าวโดยสรุป ประชาชนในชุมชนจะต้องเข้าร่วมอย่างแข็งขันในการเปลี่ยนแปลงของชุมชนนั้นเป็นอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงต้องดำเนินไปในวิถีทางประชาธิปไตยเต็มไปด้วยความสมัครใจโดยถือว่าทุกคนในชุมชนนั้นมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนในกระบวนการและขั้นตอนของการดำเนินงานเป็นอย่างมาก

4.2.4 การมีส่วนร่วมทางสังคม ผู้นำสังคมและขบวนการท้องถิ่น

ข้อเขียนเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางสังคมนั้นแม้ว่าจะถูกวางขวางแพร่หลายแต่ก็มักจะจำกัดการพิจารณาการมีส่วนร่วมในองค์การมากกว่าการมีส่วนร่วมในชุมชน การศึกษาส่วนใหญ่พบว่าการมีส่วนร่วมนั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับตำแหน่งทางเศรษฐกิจและสังคมสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่สูงกว่าก็มักจะมีโอกาสในการเข้าร่วมสูงกว่า

การมีส่วนร่วมมักจะวัดกันเพียงแต่ "การเป็นสมาชิก" ซึ่งเป็นการวัดที่คับแคบมาก เพราะจะบ่งบอกเพียงว่าบุคคลนั้นเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มแต่ไม่ได้ชี้รายละเอียดอื่นใดเกี่ยวกับลักษณะและขอบเขตที่บุคคลนั้นเข้ามามีส่วนร่วมด้วย

ในการศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมทางสังคมนี้มีประเด็นเกี่ยวข้องที่สำคัญอย่างน้อย

2 ประการ คือ

1. การมีส่วนร่วมที่มีความแตกต่างในลักษณะต่าง ๆ นั้นเองทำให้ผลการตัดสินใจของกลุ่มสะท้อนให้เห็นถึงผลประโยชน์และอคติของสมาชิก ผู้ซึ่งไม่ได้เป็นตัวแทนของคนกลุ่มใหญ่ การมีส่วนร่วมจะจำกัดอยู่เฉพาะในหมู่ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงเท่านั้น
2. มีแนวโน้มที่จะกีดกันประชาชนบางกลุ่มไม่ให้เข้าร่วมโดยเฉพาะกลุ่มผู้ยากจน ความไม่เท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วมนี้ทำให้ต้องย้อนกลับมาพิจารณาถึงข้อสมมุติ
3. ประการที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ซึ่งประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมโดยตรงมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ แผนงานหรือ โครงการต่าง ๆ ในชุมชนที่ไม่สามารถให้ประโยชน์แก่ทุก ๆ คนในชุมชนได้ อาจจะได้รับต่อต้านจากผู้ไม่มีผลประโยชน์จากโครงการนั้น และทำให้เกิดความขัดแย้งภายในชุมชน (ในประเด็นนี้ควรจะได้มีการพิจารณาศึกษาในรายละเอียดต่อไป เพราะในแต่ละชุมชนจะมีความแตกต่างระหว่างบุคคลอยู่หลายประการ ไม่ได้มีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงเป็นไปได้ยากกว่าจะจัดโครงการใดโครงการหนึ่ง ให้สามารถตอบสนองความต้องการของคนได้ทั้งชุมชน ข้อที่น่าคิดคือเมื่อไม่สามารถจัดให้ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ในเวลาเดียวกันนั้นก็ควรจะคำนึงถึงลำดับความสำคัญและกลุ่มเป้าหมาย ตลอดจนกลวิธีที่จะลดความขัดแย้งลงให้นายหลังเพราะบางคนอาจจะไม่ต้องการผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ก็พอใจกับผลประโยชน์ทางสังคม เช่น ความมีเกียรติยศชื่อเสียง) การศึกษาเกี่ยวกับภาวะผู้นำของชุมชนนั้น นับได้ว่าเป็นการริเริ่มโดย Floud hunter จากหนังสือเรื่องโครงสร้างอำนาจของชุมชน (Community Power Structure) มีสาระว่าการตัดสินใจและการดำเนินงานของชุมชนนั้นมักจะทำโดยคนกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นผู้นำของชุมชนและมีอิทธิพลครอบงำชุมชน

การศึกษาภาวะผู้นำชุมชนใน มหาวิทยาลัย Syracuse, New York อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร (2527:9) พบว่าการมีส่วนร่วมของกลุ่มบุคคลจะไม่มีโอกาสในการมีส่วนร่วมโดยตรงในการตัดสินใจของชุมชน ยกเว้นแต่ชุมชนหรือหมู่บ้านขนาดเล็ก การขยายการมีส่วนร่วม อย่างกว้างขวางเป็นเรื่องยากองค์การพัฒนาชุมชนต้องพยายามรวบรวมผู้เข้าร่วมทั้ง การมีส่วนร่วมโดยตรงและโดยอ้อมควรจะมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับ "Board Participation" เพราะการตัดสินใจใด ๆ ของชุมชน จะมีผลต่อชุมชนทั้งหมดผู้ที่ไม่เข้ามามีส่วนร่วมนั้นอาจเป็นเพราะถูกกีดกันออกจากกระบวนการตัดสินใจ บางคนอาจจะอยู่อย่างเฉยเมยซึ่งดูจะเป็นลักษณะธรรมดา แต่คนส่วนใหญ่ที่เฉื่อยชาไม่กระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมอาจเป็นเพราะเขาขาดโอกาสที่จะเข้าร่วม ชนกลุ่มน้อย และคนยากจนมักจะถูกปิดกั้นโอกาสที่จะเข้าร่วมอย่างมีประสิทธิภาพในกระบวนการพัฒนาชุมชน

Office of Economic Opportunity อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร (2527:9) ได้กล่าวถึงโครงการปฏิบัติการในชุมชนว่า ควรจะได้รับการพัฒนา ควบคุม และบริหารโดยคนในชุมชนหรือกลุ่มผู้เกี่ยวข้องให้มากที่สุด และรูปแบบของการมีส่วนร่วมในชุมชนส่วนใหญ่นั้นเป็นพัฒนาการของขบวนการในท้องถิ่นอันประกอบไปด้วยการต่อต้าน และความขัดแย้งที่คนยากจนถูกกีดกันจากการมีส่วนร่วม

Oblin (1979) อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร (2527:10) ได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับการระดมผู้นำท้องถิ่นของผู้ยากจน ซึ่งจะทำให้เกิดผลดีต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

1. เป็นการขยายฐานกำลัง ทำให้คนยากจนมีสิทธิมีเสียงในการตัดสินใจมากขึ้น
2. เพิ่มคุณภาพของบุคคล
3. เป็นสื่อทำให้เกิดการสร้างและพัฒนาผู้นำ
4. สถาบันทางสังคมที่เหมาะสมกับชุมชนจะได้รับการส่งเสริมและปรับปรุงโดยกลุ่มคนยากจน

นอกจากนี้ยังมีบุคคลอื่น ๆ ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนว่าขึ้นอยู่กับ

1. ลักษณะภูมิศาสตร์ ทรัพยากร และองค์กรของท้องถิ่น
2. ข้อจำกัดขององค์กรท้องถิ่น
3. ข้อจำกัดที่ไม่สามารถผนึกกำลังขององค์กรย่อยต่างๆ ของท้องถิ่นให้มีจิตความสามารถที่จะแก้ไขปัญหในระดับสูงขึ้นไป

ผลกระทบของการมีส่วนร่วมต่อผู้นำท้องถิ่น กลุ่มย่อย ชุมชนใหญ่ ตลอดจน ปัญหาของการมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มย่อยกับปัจจัยภายนอกชุมชน ในขั้นต้นของการพัฒนาองค์กรท้องถิ่นมักจะทำให้เกิดการแบ่งแยกระหว่างกลุ่มย่อยกับกลุ่มใหญ่อาจจะทำให้เกิดช่องว่างระหว่างสองพวกให้ชนที่มีความขัดแย้งถ้ามีการแลกเปลี่ยนเสวนาระหว่างสองกลุ่ม ก็อาจจะช่วยพัฒนาการมีส่วนร่วมให้เพิ่มมากขึ้นโดยอีกฝ่ายหนึ่งเห็นชอบคล้อยตามด้วย

1) การมีส่วนร่วมโดยตรง (Inclusive organization : Direct participation)

ในชุมชนชนบทขนาดเล็กหรือชุมชนเมืองที่อาณาบริเวณจำกัดสามารถที่จะรวบรวมให้ทุกคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมได้ ไม่มีปัญหาในการจัดหาผู้แทนเข้าร่วมปัญหาในการติดต่อสื่อสารจะมีน้อยลง

การเคลื่อนไหวของกิจกรรมซึ่งประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรงจะรวดเร็วกว่ากิจกรรม ซึ่งดำเนินการโดยผู้แทน เพราะทุก ๆ คนสามารถจะประชุมพบปะ ตัดสินใจและดำเนินงานโดยไม่ชักช้าเสียเวลา การมีส่วนร่วมโดยตรงมักจะดำเนินการได้ในชุมชนขนาดเล็กทำให้สมาชิกในชุมชนแต่ละคนได้มีบทบาทสำคัญต่อชุมชน ได้รับความพึงพอใจต่อการเข้าร่วม เป็นการพัฒนาจากภายในมิใช่นอก Kaufman อ้างใน ปารีชาติ วลัยเสถียร (2527:10) เสนอว่าขนาดของประชากรในชุมชนไม่ควรเกิน 1,000 คนจึงจะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมโดยตรงได้ดี

อย่างไรก็ตาม นอกจากจะพิจารณาถึงปัจจัยเกี่ยวกับขนาดของชุมชนที่มีผลต่อการเข้าร่วมโดยตรงแล้ว ก็ควรจะพิจารณาถึงปัจจัยอื่น ๆ ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นประกอบด้วย

2) การมีส่วนร่วมโดยอ้อม (Representative organization : Indirect participation)

โดยส่วนใหญ่แล้ว ชุมชนจะมีขนาดใหญ่ เกินกว่าที่จะ เกี่ยวข้องกับคนทุกคนได้โดยตรงอีกทั้งชุมชนต่างๆ มักจะขาดโครงสร้างที่เป็นทางการเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่และการสื่อสาร หากมีการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนขนาดใหญ่แล้ว ควรจะได้พิจารณาถึงวิธีการสร้างการมีส่วนร่วมโดยผ่านผู้แทนโดยจะต้องศึกษากลุ่มย่อยต่าง ๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในชุมชนและความเกี่ยวพันของกลุ่มย่อยต่อกระบวนการพัฒนาชุมชน

การมีส่วนร่วมจะกระทำโดยผู้นำหรือผู้แทนที่ได้รับมอบหมายมีลักษณะที่ซึ่งพิจารณา คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มย่อยกับผู้แทน
2. ความไม่ชัดเจนในแนวคิดของ "การทำหน้าที่แทน"
3. ขาดการมีส่วนร่วมของบางกลุ่มในชุมชน

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มย่อยกับผู้แทนนั้น จะหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกซึ่งอยู่ในกลุ่มย่อยแต่ละกลุ่มที่มีความสนใจและผลประโยชน์เฉพาะอย่างกับกลุ่มของผู้แทน จากกลุ่มย่อยแต่ละกลุ่ม จริงอยู่ที่ว่าผู้แทนนั้นก็มาจากกลุ่มย่อยนั้นเอง แต่เมื่อมารวมกันเป็นกลุ่มของผู้แทนแล้วจะมีความแตกต่างระหว่างสองกลุ่มอยู่หลายประการ ในขณะที่อยู่ในกลุ่มย่อยจะมีความสัมพันธ์กับสมาชิกในกลุ่มอย่างใกล้ชิด ลักษณะของสมาชิกในกลุ่มย่อยรวมทั้งปัญหาความต้องการตลอดจนความสนใจจะคล้ายคลึงกัน แต่เมื่อมาอยู่ในกลุ่มของผู้แทนปัญหาความต้องการที่นำมาสู่การพิจารณาของกลุ่มคือ ปัญหาและความต้องการของทุก ๆ กลุ่มย่อย ซึ่งผู้แทนทุกคนจะต้องรับรู้

ปัญหาและความต้องการที่กว้างออกไปการตัดสินใจใดๆ จะต้องขึ้นอยู่กับความเห็นพ้องต้องกันของกลุ่ม ซึ่งบางครั้งผลที่ออกมาอาจจะไม่ใช่ประโยชน์ที่ตรงกับกลุ่มย่อยซึ่งตนเป็นผู้แทนมาก็ได้ เพราะปัญหาและความต้องการของกลุ่มย่อยอื่นสำคัญกว่า ในประเด็นนี้จะเห็นได้ว่าขอบเขตการรับรู้ระหว่างผู้แทนกับสมาชิกในกลุ่มย่อยของตนเองมีความแตกต่างกัน มีความคาดหวังต่างกัน อาจจะเกิดความไม่พอใจในความล่าช้าหรือความไม่ก้าวหน้าของกลุ่มผู้แทนที่ทำงานไม่ได้ดังใจกลุ่มย่อยก็ได้

ความสัมพันธ์อีกลักษณะหนึ่งของสองกลุ่มคือ กลุ่มย่อยนั้นเป็นฐานหรือองค์ประกอบให้เกิดกลุ่มของผู้แทนขึ้น ซึ่งจะมีความแตกต่างจากลักษณะองค์กรอื่น ๆ โดยทั่วไป

ในส่วนของความชัดเจน ในแนวคิดของการทำหน้าที่แทน (Concept of representation) Alexander และ Mc. Cann อ้างใน Lee J. Cary (1983:11) ได้ให้ข้อเสนอที่แตกต่างกัน 2 ประการ ดังนี้

1. Representation หมายถึง การใช้อำนาจหน้าที่หรือการกระทำของบุคคลในนามของผู้อื่น โดยปกติการเป็นตัวแทนมักจะได้รับการคัดเลือกจากกลุ่มย่อยแต่ละกลุ่ม ดังนั้นการกระทำใด ๆ มักจะทำในนามของตนเองมากกว่ากลุ่มของผู้แทนที่ตนมาร่วมอยู่ในภายหลัง

2. หมายถึง คุณลักษณะที่แสดงแบบอย่างของกลุ่มหรือชนชั้นนั้น ๆ ซึ่งความจริงแล้วเป็นความหมายทางสถิติ ซึ่งในทางปฏิบัติค่อนข้างยากในการกำหนดลักษณะกลางที่แสดงลักษณะเหมือนกันของกลุ่ม

ประการสุดท้าย ในส่วนที่เกี่ยวกับขาดการมีลักษณะร่วมของบางกลุ่มในชุมชน marginal group หมายถึง กลุ่มผู้มิได้เข้าร่วมในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไม่ได้ร่วมในกิจกรรมของชุมชน ควรจะให้โอกาสและดึงให้บุคคลพวกนี้เข้ามาร่วมดำเนินการ สนับสนุนที่จะให้เขาจัดกลุ่ม และใช้ความสามารถที่มีอยู่มาร่วมงานของชุมชน

3) Nonrepresentative organization : Open participation

การมีส่วนร่วมแบบนี้ประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ที่มีความสนใจในเรื่องหนึ่งเรื่องใดโดยเฉพาะเข้ามาร่วมปรึกษาหารือเพื่อแก้ไขปัญหาที่นั้น ๆ อาจจะเข้ามาเองโดยสมัครใจหรือได้รับเชิญ

ลักษณะเด่นของการมีส่วนร่วมแบบนี้ คือ มีโครงสร้างและการดำเนินงานง่าย ๆ เปิดรับสมาชิกโดยไม่จำกัด สามารถทำงานได้อย่างรวดเร็ว การมีส่วนร่วมยังมีอยู่ต่อไป ตราบเท่าที่การดำเนินงานยังตอบสนองต่อความต้องการและความสนใจของผู้เข้าร่วมได้อีก

ประการหนึ่ง ประชาชนได้มีโอกาใช้ทักษะทำงานตามความสนใจของตน

กล่าวโดยสรุป การมีส่วนร่วมนั้นอาจจะทำโดย การมีส่วนร่วมโดยตรงการมีส่วนร่วมโดยผ่านผู้แทน และการมีส่วนร่วมโดยเปิดเผยทั่วไปก็ได้ แต่มีควรข้อความคำนึงถึงคตินิยม (value assumption) ว่าประชาชนควรจะได้รับโอกาสให้มีส่วนร่วมโดยตรงมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ส่วนเทคนิค และวิธีการที่จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมชนิดนี้ จะต้องพิจารณาโดยละเอียดถึงขอบเขตความเป็นไปได้ไปอีกต่อไป

2.5 ผลงานวิจัยการประเมินผลที่เกี่ยวข้อง

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (2533) ได้ประเมินผลโครงการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาบุคลากร ในสถานสงเคราะห์เด็กอ่อนขององค์การ The Save the children Fund สรุปการประเมินผลโครงการได้ดังนี้

การประเมินปัจจัยนำเข้า (Input) บุคลากรของโครงการที่ปฏิบัติงานพัฒนาเด็กยังขาดความพร้อมทางด้านวิชาการและความรู้ที่นำไปใช้ควรจะได้รับการสนับสนุนทางวิชาการและวัสดุอุปกรณ์ในการดำเนินงานในกิจกรรมของโครงการ

การประเมินกระบวนการ (Process) ระบบการฝึกอบรมยังไม่ดีเท่าที่ควร ดังนั้นผู้ปฏิบัติงานควรจะประเมินผลและรวบรวมข้อมูลพื้นฐานให้เป็นระบบ ตลอดจนการให้ผ่านการฝึกอบรมเข้าใจถึงจุดมุ่งหมายของโครงการ

การประเมินผลลัพธ์ (output) จากการเรียนรู้ของผู้เข้ารับการฝึกอบรมทำให้เกิดความรู้ทักษะและบทบาทต่อการพัฒนาเด็กในระดับหนึ่ง

การประเมินผลกระทบ (Impacts) เด็กในโครงการมีการพัฒนาการดีขึ้นโดยเฉพาะภาวะโภชนาการของเด็ก

แต่อย่างไรก็ตามคณะผู้ประเมินได้เสนอแนะให้โครงการปรับปรุงระบบงานในการฝึกอบรม และจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ให้สอดคล้องต่อการดำเนินงานของโครงการ

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2536) ได้ประเมินผลโครงการพัฒนาชนบทเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาชุมชนของเจ้าหน้าที่โครงการ ประเมินความสัมพันธ์ของโครงการและวิเคราะห์ปัญหา อุปสรรคที่มีผลกระทบต่อโครงการซึ่งสรุปผลการประเมินผลได้ดังนี้ คือ

ศักยภาพและปัจจัยนำเข้า (input) ประกอบด้วยคุณสมบัติ ประสบการณ์ของเจ้าหน้าที่โครงการ, ทุนการดำเนินงานซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินโครงการ โดยเฉพาะบทบาทเจ้าหน้าที่

การประเมินสภาพแวดล้อม (Context) และกระบวนการ ผลการดำเนินงานมีลักษณะเป็น interaction process ระหว่างเจ้าหน้าที่กับชุมชนโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้และการสนับสนุนด้านเทคโนโลยี

การประเมินผลลัพธ์ (out put) ก่อให้เกิดกลุ่มกิจกรรมในทุกหมู่บ้านเพื่อตอบสนองปัญหาและความต้องการของชุมชนโดยสตรีได้มีส่วนร่วมในการบริหารงานมากขึ้น การประเมินผลกระทบ (impact) มีผลต่อประชาชนโดยเฉพาะการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการของชุมชนต่อกิจกรรมพัฒนา และทำให้มีการพัฒนาระบบงาน และขยายเครือข่ายมากขึ้น

Michiko Namura (1993) ทำการประเมินผลโครงการ Child and Family Welfare เพื่อประเมินระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านต่อกิจกรรมในโครงการเฉพาะชุมชนบ้าน Som Rong Krom เขตชนบทรอบนอก กรุงเทพมหานคร การประเมินครั้งนี้ เรียกว่า SELF-evaluation โดยให้ชาวบ้านที่เข้ามาร่วมประชุมให้คะแนนกิจกรรมประกอบด้วย 3 ระดับ คือ มาก ปานกลาง และน้อย

ผลการประเมินพบว่า

ชาวบ้านเห็นว่าการที่ชาวบ้านให้ความสนใจ และเข้ามามีส่วนร่วมระดับมาก ได้แก่ กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ กิจกรรมเยี่ยมบ้านหญิงม่ายวัยชรา กิจกรรมศูนย์โภชนาการเด็กและหญิงม่าย และกิจกรรมการศึกษาเคลื่อนที่

ชาวบ้านเห็นว่าการที่ชาวบ้านให้ความสนใจ และเข้ามามีส่วนร่วมระดับปานกลาง ได้แก่ กิจกรรมอบรมวิชาชีพ และกิจกรรมปลูกพืชผักสวนครัว

ชาวบ้านเห็นว่าการที่ชาวบ้านให้ความสนใจ และเข้ามามีส่วนร่วมระดับน้อย ได้แก่ กิจกรรมการเกษตรแผนใหม่ สำหรับผู้นำครอบครัวนอกจากนี้ได้ให้ชาวบ้านร่วมประเมินหาแนวทางปรับปรุงรูปแบบกิจกรรมให้สอดคล้องสามารถสรุปได้ดังนี้

1. โครงการควรศึกษาภูมิหลัง และสภาพปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการผลิตทางการเกษตรเพื่อพัฒนากิจกรรมที่ชาวบ้านมีความสนใจและมีส่วนร่วมน้อย ได้แก่ กิจกรรมการเกษตรแผนใหม่

2. โครงการควรส่งเสริมเมล็ดพันธุ์ให้ชาวบ้าน เกี่ยวกับกิจกรรมปลูกพืชผักสวนครัว และหาตลาดให้ชาวบ้านเพื่อให้ชาวบ้านมั่นใจว่า เมื่อฝึกอบรมวิชาชีพลแล้วสามารถขายผลิตภัณฑ์ได้

3. กิจกรรมอื่นๆ ที่อยู่ในระดับการมีส่วนร่วมมากเห็นว่าเป็นความสอดคล้องและเหมาะสมดี Catherine Delcroix-Howell (1992:14-30) ได้ทำการประเมินผลโครงการ "Alternative education and care for Refugee Children and Family ของ องค์การ Ecoles Sans Frontieres ศูนย์อพยพจังหวัดเลย "โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประเมิน ความก้าวหน้าของโครงการ ซึ่งการประเมินนี้เป็นการประเมินเชิงคุณภาพโดยให้เจ้าหน้าที่อาสาสมัครในโครงการและตัวแทนชุมชนเข้าร่วมประเมินซึ่งเรียกการประเมินครั้งนี้ว่า Participation Evaluation สามารถสรุปผลการประเมินได้ดังนี้

1. บทบาทของเจ้าหน้าที่ในการอบรมอาสาสมัครต่อการปฏิบัติงานในชุมชนมีผลทำให้ชาวบ้านมีความเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของโครงการ

2. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างอาสาสมัครชุมชนกับกรรมการชุมชนมีผลทำให้ชาวบ้านตื่นตัวต่อการมีส่วนร่วมในโครงการ

3. กระบวนการเรียนรู้ซึ่งประกอบด้วย กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ การศึกษางาน การสัมภาษณ์ เกมส์ การสาธิต และการประชุมแลกเปลี่ยน มีผลให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบกิจกรรมและเกิดแนวคิดใหม่ๆ

4. ตัวชี้วัดที่ก่อให้เกิดความสำเร็จของโครงการคือชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมต่อการบริหารจัดการในกิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมโรงเรียนการศึกษาผู้ใหญ่ ชุมชนจะคัดเลือกครูภายในชุมชนในการทำหน้าที่สอนนักเรียน และสตรีมีสัดส่วนที่เข้าเรียนมากขึ้น กิจกรรมโรงเรียนอนุบาล มีคณะกรรมการของชุมชนเฉพาะ มีหน้าที่บริหารโรงเรียนและกระตุ้นให้ครอบครัวเข้ามามีส่วนร่วมในการทำอาหารกลางวันให้เด็กเล็ก และกิจกรรมเยาวชนสัมพันธ์ ได้แก่ กีฬาและการแสดงละครเพื่อความบันเทิงแก่สมาชิกในชุมชน ซึ่งเห็นได้จากการแบ่งงาน เงินบริจาคจากชุมชนและปริมาณการเข้าชมกิจกรรมมีความเข้าใจถึงวัตถุประสงค์

กรมพัฒนาชุมชน และ UNICEF (2533) ได้ทำการประเมินผลกิจกรรมพัฒนาเด็ก โดยครอบครัวและองค์กรสตรีระยะสิ้นสุดกิจกรรมซึ่งเป็น Formative Evaluation โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงการบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือไม่ ซึ่งผลการประเมินสรุปได้ดังนี้ คือ

สตรีเข้ามามีส่วนร่วมต่อกิจกรรมพัฒนาชุมชนมากขึ้น โดยพิจารณาจากการเข้าร่วมประชุม เพื่อแสดงความคิดเห็นและการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาเด็กตลอดจนการพัฒนาตัวเอง โดยเฉพาะ นำความรู้จากการผลิตสื่อไปใช้และรู้จักวิธีการพูดคุยเพื่อพัฒนาบุตรหลานของตนเอง ดังนั้นการ ประเมินผลครั้งนี้จึงบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

กรมพัฒนาชุมชน (2529) ได้ทำการประเมินผลโครงการพัฒนาเด็กและครอบครัว ซี.ซี. เอฟ. โดยมีวัตถุประสงค์ที่ศึกษาผลการดำเนินงานของศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก การโภชนาการและการพัฒนาชุมชน โดยใช้รูปแบบแนวคิดในการประเมินผลสรุป (Summative Evaluation) ได้ แยกการประเมินเป็น 3 ด้านคือ

ด้านการพัฒนาชุมชน กิจกรรมที่ผู้ปกครองมีส่วนร่วมมากที่สุดได้แก่การแสดงความคิดเห็น ในที่ประชุม การประกอบอาหารกลางวัน การช่วยดูแลเด็ก เลี้ยงดูเด็กและการบริจาคเงินให้ ศูนย์พัฒนาเด็ก

ด้านการพัฒนาเด็กเนื่องจากมูลนิธิ ซี. ซี. เอฟ. ให้ความช่วยเหลือด้านสวัสดิการ ครอบครัวนั้น พบว่ามีผลทำให้การพัฒนาการของเด็กมีสภาพดีปานกลาง และดีทั้ง 4 ด้าน คือ สติปัญญา อารมณ์ จิตใจ และสังคม

ด้านการโภชนาการเด็กมีการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นเนื่องจากการมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง เกี่ยวกับกิจกรรมอาหารกลางวันและอาหารเสริม ตลอดจนการฝึกอบรมให้ผู้ปกครองเข้าใจถึง พฤติกรรมการบริโภคของเด็ก

นางเจลิยว ยังนันทวัฒนา (2533) ได้ทำการประเมินผลกิจกรรมพัฒนาเด็กโดยครอบครัว และองค์กรสตรีระยะสิ้นสุดกิจกรรม ว่าบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของกิจกรรมที่ได้ตั้งไว้หรือไม่ เพียงใด การดำเนินการโดยนำข้อมูลที่ค้นพบจากการประเมินผลครั้งนี้เปรียบเทียบกับเกณฑ์ ขี้วัดการบรรลุวัตถุประสงค์ในแต่ละประเด็นที่ได้จัดทำไว้

ผลการประเมินผลพอสรุปได้ดังนี้ คือ

"การมีส่วนร่วมของสตรีต่อกิจกรรมพัฒนาชุมชน" พบว่าวัตถุประสงค์ประเด็นนี้ประสบผล สำเร็จอย่างสูงกล่าวคือ จำนวนสตรีเข้าร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนในประเด็นต่าง ๆ เพิ่มขึ้น และสตรีหรือแม่บ้านกล้าแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมเพิ่มขึ้น

"การพัฒนาและเลี้ยงดูเด็กของสตรีโดยการผลิตสื่อ และพูดคุยเพื่อพัฒนาบุตรหลานของตน" พบว่าในการดำเนินงานตามกิจกรรมฯ ซึ่งต้องมีการฝึกอบรมและสาธิตให้วิทยากรชาวบ้านได้รู้จัก พัฒนาเลี้ยงดูเด็กโดยการใช้อุปกรณ์และการพูดคุย และวิทยากรดังกล่าวจะนำความรู้ไปใช้พัฒนาเด็ก

ในชุมชนของตนและเผยแพร่ความรู้ดังกล่าวให้แก่ชาวบ้านคนอื่นๆ ต่อไปนั้น ปรากฏว่าไม่บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ดังกล่าว เพราะสตรีมีจำนวนน้อยมากที่ได้รับความรู้ในเรื่องดังกล่าว และผู้ที่ได้รับความรู้มีจำนวนน้อยมากเช่นกัน ที่ได้นำเอาความรู้ดังกล่าวไปใช้ประโยชน์แก่ตนเอง ครอบครัวและชุมชน ซึ่งต่ำกว่าเกณฑ์ที่วัดที่ได้กำหนดไว้

สุจิตต์ ดาววีระกุล (2527:บทคัดย่อ) ทำการวิจัยเรื่อง "ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านดีเด่นระดับจังหวัด ของจังหวัดนครสวรรค์ ประจำปี 2527" ผลการวิจัยพบว่า

"ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน ประชาชนมีส่วนร่วมในการเข้าประชุมมากที่สุด ส่วนการมีส่วนร่วมในการสละแรงงาน ในการสละ 1 วันในเป็นผู้ชักชวน เพื่อนบ้านในการสละวัสดุอุปกรณ์ในการติดตามผลการดำเนินงาน การเป็นผู้ประสานงานในการเป็นผู้รับผิดชอบ หรือควบคุมการดำเนินงานและการแสดงความคิดเห็นน้อยลงตามลำดับ

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมพบว่า

ปัจจัยทางด้านบุคคลอื่นได้แก่ ตำแหน่งทางสังคมในหมู่บ้าน หากรู้จักว่าตนเองมีความสำคัญต่อหมู่บ้าน และการมีความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านมีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน ส่วนอายุ เพศไม่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการฯ

ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ อันได้แก่ อาชีพ รายได้ และการเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน ไม่มีผลกระทบต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการ

ปัจจัยทางด้านสังคม อันได้แก่ ความต้องการเกียรติและการได้รับการชักชวนจากกรรมการหมู่บ้าน เพื่อนบ้าน นายอำเภอและพัฒนาการอำเภอ มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการ ส่วนความคาดหวังต่อรางวัลการประกวดหมู่บ้านและความต้องการมีความสัมพันธ์อันดีกับเพื่อนบ้าน ไม่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน

บัญชา แก้วส่อง สมพันธ์ เตชะอธิก วีระ ภาควัฒย์ ปรีชา อุตระกุล จารุวรรณ ธรรมจิตร และชื่น ศรีสวัสดิ์ (2537) ได้ทำการวิจัยประเมินผลโครงการพัฒนาขนาดเล็กภาคอีสาน ผลการประเมินพบว่า "องค์กรชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาหลายด้าน เช่น ศักยภาพในการริเริ่มโครงการศักยภาพในการระดมทุนจากภายในและภายนอกชุมชน รวมทั้งศักยภาพในการประสานงานความร่วมมือกับรัฐ และในพื้นที่ดำเนินงานของโครงการฯ พบว่านักพัฒนาเริ่มมีการ

ถ่ายโอนอำนาจในการบริหารจัดการ ไปสู่องค์กรชุมชนมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม คณะประเมินผลได้เสนอแนะเกี่ยวกับการให้โครงการฯ เน้นใช้มิติทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานในการดำเนินโครงการฯ"

บัวพันธ์ พรคทิง สุรัสวดี หุ่นยนต์ และสุชีลา ตันชัยนันท (2532) ได้ทำการวิจัย เรื่อง การพัฒนาชนบท : การเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาชนบทของชาวบ้าน ซึ่งผลการวิจัยพอสรุปได้ดังนี้

1. พฤติกรรมการเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาของชาวบ้านส่วนใหญ่ เข้าร่วมในระดับปานกลาง และระดับต่ำ ทั้งโครงการของรัฐ และโครงการของชาวบ้านซึ่งโดยทั่วไปจะเข้าร่วมเพียงบางขั้นตอน เนื่องจากชาวบ้านรู้สึกว่าการโครงการต่างๆ เป็นความรับผิดชอบของทางราชการ และกรณีโครงการของชาวบ้านนั้น มีขอบเขตค่อนข้างจำกัดเกี่ยวข้องกับบุคคลจำนวนน้อย

2. ปัจจัยที่มีผลต่อการเข้าร่วมในการพัฒนา พบว่าลักษณะด้านบุคคล หลายอย่างมีความสัมพันธ์ กับการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ได้แก่ เพศ ระดับการศึกษา ลักษณะอาชีพ และความคิดเห็นต่างๆ

แต่อย่างไรก็ตาม คณะผู้วิจัยได้เสนอแนะเชิงนโยบาย ว่าโครงการต่างๆ ที่นำเข้าปฏิบัติในหมู่บ้านนั้นควรจะให้ชาวบ้านมีทักษะ แนวคิดที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

กรมพัฒนาชุมชน (2534) ได้ทำการวิจัยผลกระทบโครงการพัฒนาองค์กรประชาชน ซึ่งผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน พบว่า โครงการพัฒนาองค์กรพัฒนาชุมชน มีศักยภาพในการระดมทรัพยากรที่มีอยู่ในหมู่บ้านมาใช้ประโยชน์มากขึ้น นอกจากนั้นพบว่า ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และอาศัยข้อมูลข่าวสารในการวางแผนด้วย ซึ่งคณะทำการวิจัยประเมินผล ได้ให้ข้อเสนอแนะให้มีการฝึกอบรมองค์กรชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อสนับสนุนให้มีสมรรถนะขององค์กรประชาชน และควรจัดตั้งศูนย์ข้อมูลเพื่อใช้ประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาชุมชน

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2528) ได้ทำการประเมินผลการดำเนินงานโครงการ ประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นการประเมินด้านงานพัฒนา ระยะที่ 1 ของโครงการฯ ได้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ กล่าวคือ " เอกภาพทางความคิดซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญสำหรับโครงการฯ ซึ่งได้ลงไปสู่ชาวบ้านมากขึ้น โดยเฉพาะผู้นำ และแกนนำชุมชน เนื่องจากผู้ปฏิบัติงานของโครงการฯ เห็นว่า บทบาทของตนเป็นผู้กระตุ้น และเอื้ออำนวยในการพัฒนาชุมชน ให้เป็น

ที่ยอมรับของชาวบ้าน และส่งเสริมบทบาทใหม่เพื่อให้ชาวบ้านได้เรียนรู้แนวคิดในเรื่องการพึ่งตนเอง โดยเน้นที่การพัฒนาคน และจิตใจ "

ภายิต พลเจริญ (2531) ได้ทำการวิจัย กิจกรรมโภชนาการเด็กของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน(อสม.) และผู้สื่อข่าวสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (พสส.) กรณีศึกษาหมู่บ้านนาเกลือ ตำบลนาทับไฮ อำเภอร่อนพิสัย จังหวัดหนองคาย ซึ่งผลการวิจัยพบว่า " บทบาทของอาสาสมัครดังกล่าว เป็นบุคคลที่ได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้านเพื่อดำเนินงานการแก้ไขปัญหาเด็กขาดสารอาหาร รวมทั้งการให้โภชนาการแก่ผู้ปกครองเด็ก ซึ่งบทบาทในด้านนี้เป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน เพราะอาสาสมัคร ได้รับการอบรมด้านสาธารณสุขมูลฐานจากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดหนองคาย มีความเข้าใจในปัญหา รวมทั้งบทบาทในการประสานงานระหว่าง ชาวบ้าน กับหน่วยงานรัฐในด้านปัญหาทุพโภชนาการเด็ก และปัญหาสุขภาพของประชาชนในพื้นที่ ดังนั้นกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน จึงเป็นองค์กรชุมชน องค์กรหนึ่งที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาเด็กและชุมชน

พรณี เหมือนวงศ์ และคณะ (2532 : 101) ได้ทำการวิจัยเรื่องรูปแบบการพัฒนาบทบาทสตรี ต่อการดำเนินงานของศูนย์พัฒนาเด็กก่อนวัยเรียนในหมู่บ้าน ซึ่งผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเด็ก และผู้ปกครอง พอสรุปได้ดังนี้

ผู้ปกครองเด็ก เห็นว่าการนำเด็กไปฝากเลี้ยงในศูนย์พัฒนาเด็กก่อนวัยเรียนในชุมชน นั้น เป็นประโยชน์ต่อครอบครัว เพราะสามารถช่วยแบ่งเบาภาระของผู้ปกครองทำให้ผู้ปกครองมีเวลาว่างในการทำงาน และยังมีส่วนร่วมในกิจกรรม โดยมีผลให้เด็กมีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น โดยเฉพาะการพัฒนาในด้านต่างๆ เช่น การพัฒนาทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และสิ่งแวดล้อมในครอบครัว

จากแนวความคิด ทฤษฎีและผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง ถึงแม้ว่าจะไม่ได้กล่าวถึง การประเมินผลโครงการพัฒนาชุมชน กรณีโครงการการศึกษาพัฒนาเด็กและครอบครัวโดยตรง แต่ก็สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิจัยการประเมินผลครั้งนี้ได้ว่าควรพิจารณาถึงองค์ความรู้ การประเมินผลโครงการด้านการพัฒนาชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อกิจกรรมในโครงการ เพื่อพัฒนาเด็กและครอบครัวโดยกระบวนการพัฒนาชุมชน

สำหรับการวิจัยการประเมินผลครั้งนี้ เป็นการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับครัวเรือนที่มีเด็กอายุ 0 - 5 ปี ในพื้นที่ดำเนินงานของโครงการฯ การประเมินผลการดำเนินงานของโครงการฯ ว่าบรรลุผลตามวัตถุประสงค์หรือไม่ เพียงใด และการประเมินข้อคิดเห็นของชาวบ้านที่มีต่อการดำเนินงานของโครงการฯ ในภาพรวม ซึ่งได้เลือกมาศึกษาเป็นเรื่องที่น่าสนใจ ยังมี

ผู้ศึกษาไม่มากนักเนื่องจาก เรื่องการประเมินผลเป็นเรื่องที่ยังใหม่สำหรับประเทศไทย แต่
อย่างไรก็ตาม เมื่อนำความคิด ทฤษฎี ผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องเหล่านี้มาพิจารณาประกอบด้วย
ก็สามารถกำหนดกรอบความคิดในการวิจัยประเมินผลต่อไป

กรอบความคิดในการประเมินโครงการ (conceptual framework)

